Sağlıklı Bir Ev: Roma ve Geç Antik Dönem Küçük Asyası ve Doğu Akdenizi'nde bir Esenlik Mekânı Olarak Üst Sınıf Kent Konutu

INGE UYTTERHOEVEN

Giriş

MS beşinci yüzyılda hali vakti yerinde bir Halikarnassos sakini olan Charidemos, misafirleri kabul mekânlarına açılan ve üzerinde mozaik yazıt bulunan bir koridordan geçirerek karşılıyordu. Çok sayıdaki iyi dileğin arasında (*Zoe* ["Yaşam"], *Chara* ["Neşe"], *Eirene* ["Huzur"], *Euthymia* ["Keyif"] ve *Elpis* ["Umut"]), başta *Hygia* ["Sağlık"] geliyordu (**Şekil 1**).[1] Sağlık, günümüzde olduğu gibi eskiden de önemli bir meseleydi. Antik dönemin ev sahipleri sağlıklı bir ev ortamı yaratıp ev halkını hastalık ve ölüme karşı korumak için, şifa tanrılarının yardımına başvurmaktan belirli pratik müdahalelerle hijyen koşullarını iyileştirmeye uzanan bir dizi farklı strateji izlemişlerdi.

Bu bölüm, Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Antik Dönem'de Küçük Asya'da yaşayan ve düzgün şekilde inşa edilip zenginçe süslenmiş konutlara yatırım yapma imkânı bulunan üst sınıfa ait kimselerin evlerinde sağlıklarını nasıl korumaya çalıştıklarını ele almaktadır. Toplumun bu seçkin mensuplarının antik döneme ait çeşitli yazılı kaynaklarda tasvir edilmiş olan lüks ve şatafatlı evleri, görkemli taş mimarileri ve zengin dekorasyonları ile, "seçkin olmayan" kesime ait konutların aksine,[2] bölgenin en iyi korunagelmiş ve etraflıca çalışılmış özel yapılarını oluştururlar.[3] Roma Dönemi ile Geç Antik Dönem'e ait bu büyük konutlarda yaşamış

1 "Charidemos'un Evi" ve mozaikleri için bkz. Birte Poulsen, "House of Charidemos—A Late-Antique Building in Halikarnassos," the University of Southern Denmark, erişim tarihi 20 Temmuz 2025, https://www.sdu.dk/en/om_sdu/institutter_centre/ih/forskning/forskningsprojekter/halikarnassos/sites_and_places/charidemos; Kaare Lund Rasmussen vd., "Materials and Technology of Mosaics from the House of Charidemos at Halikarnassos (Bodrum, Turkey)," *Herit. Sci.* 10, no. 62 (2022): 1–23. İyi dileklerin yazılı olduğu mozaik için, bkz. Charles Thomas Newton, Sir, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus & Branchidae* (Londra: Day & son: 1862–1863), 297–301 (özellikle 199); Veronika Scheibelreiter-Gail, *Die Mosaiken Westkleinasiens. Tessellate des 2. Jahrhunderts v. Chr. bis Anfang des 7. Jahrhunderts n. Chr.,* SOSCHRÖAI 46 (Viyana: ÖAI, 2011), 183–84, 275 (Kat. 49), 572, şek. 298; Veronika Scheibelreiter-Gail, "Inscriptions in the Late Antique Private House: Some Thoughts about their Function and Distribution," *Patrons and Viewers in Late Antiquity*, ed. Stine Birk ve Birte Poulsen, ASMA 10 (Aarhus: Aarhus University Press, 2012), 146. Ev bağlamlarındaki iyi dilekler için, bkz. Veronika Scheibelreiter-Gail, "Entrance Areas of Ancient Houses and the Multiple Aspects of their Inscriptions and Symbols," *The Palimpsest of the House: Re-Assessing Roman, Late Antique and Early Islamic Living Patterns. 8th International RCAC Annual Symposium*, ed. Inge Uytterhoeven ve Alessandra Ricci, ANAMED Series (İstanbul: KÜY, 2022), 99–121.

2 Bu ev tipi için, bkz. Inge Uytterhoeven, "Creating Private Space. Living Areas in the Late Antique Cities of Asia Minor," *Proceedings of the Fifth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, ed. Nikos Kontogiannis ve Tolga Uyar (İstanbul: KÜY, 2021), 239–61.

3 Bu evler için, bkz. Lale Özgenel, "The Nature of the 'Courtyard House': Sampling Late Antique Houses in Asia Minor," *The Palimpsest of the House: Re-Assessing Roman, Late Antique and Early Islamic Living Patterns. 8th International RCAC*

Şekil 1. Halikarnassos, "Charidemos'un Evi," *Hygia* ("Sağlık") ifadesini de içeren iyi dileklerin yazılı olduğu mozaik (British Museum Mütevelli Heyeti).

kimseler, evlerinde sağlıklı ve hijyenik koşullar sağlamak amacıyla çeşitli kutsal müdahaleler aramanın ve sağlıkla ilişkili alegorik atıflarda bulunmanın yanı sıra, daha işlevsel yöntemlerden de faydalanmışlardır. Şimdiye kadar, "ev tıbbı" ve sağlık alanındaki araştırmalar çoğunlukla İtalya'nın Orta Cumhuriyet ile Erken İmparatorluk dönemleri arasına (MÖ üçüncü yüzyıl–

Annual Symposium, ed. Inge Uytterhoeven ve Alessandra Ricci, ANAMED Series (İstanbul: KÜY, 2022), 165–95; Inge Uytterhoeven, "Splendid Luxury. Representation and Display in the Roman and Late Antique Urban Élite Houses of Asia Minor," *The Palimpsest of the House: Re-Assessing Roman, Late Antique and Early Islamic Living Patterns. 8th International RCAC Annual Symposium*, ed. Inge Uytterhoeven ve Alessandra Ricci, ANAMED Series (İstanbul: KÜY, 2022), 123–63.

Şekil 2. Thyateira, Caracalla (MS 198–217) döneminden kalma bronz sikke. A) Ön yüz: ANTΩ-NEINOC, defne çelenkli Caracalla'nın sağ profilden tasvir edilmiş büstü. B) Arka yüz: ΘYATEI-PHNΩN, sağ elinde yılanlı asasıyla cepheden tasvir edilmiş Asklepios (SNG Tübingen 3857, Eberhard Karls Üniversität Tübingen, The Digital Coin Cabinet of the Institute of Classical Archaeology, ID686 Fotoğraflar: Stefan Krmnicek).

MS birinci yüzyıl) odaklanmıştır.[4] Bu bölüm ise, Batı Anadolu kentlerini başlangıç noktası olarak alıp bölgeyi daha geniş bir bağlam olan Akdeniz Bölgesi içinde inceleyerek, bu odağı İtalyan Yarımadası'ndan Doğu'nun Roma ve Geç Antik Dönem kentlerine kaydırmaktadır.

Şifacı Tanrıları Sağlığın Koruyucuları ve Sembolleri Olarak Sergileme

Roma ve Geç Antik Dönem Küçük Asyası'nın üst sınıfa mensup kentli ev sahipleri, hastalık ve ölümden uzak bir yaşamı güvence altına almak için tıp ve şifa tanrılarına başvurarak kutsal yardım ve koruma elde etmeye çalışmışlardı. Bu tanrılar arasında Asklepios ve Hygieia önde geliyordu.[5] MÖ beşinci yüzyıldan itibaren, Antik Yunan dünyasının en önemli şifacı tanrısı/kahramanı Asklepios'tu. MÖ üçüncü yüzyılın başından itibaren de ona Aesculapius adı ile Roma'da tapınılmıştı.[6] Asklepios'un farklı malzeme ve tekniklerle yapılan tasvirleri (örneğin; heykeller, sikkeler, değerli taşlar ve mozaikler) tipolojik olarak büyük bir çeşitlilik gösterir; ancak, genel olarak vücudunun alt bölümü ile sırtını sarıp sol omzundan dökülen uzun bir cüppe giymiş sakallı bir erkek olarak tasvir edilirdi. Etrafına yılan dolanmış asa ise tanrının tüm temsillerinde görülen en karakteristik özelliğiydi (Şekil 2).[7] Asklepios, daha sonra Roma tanrıçası Salus ile bağdaştırılacak olan kızı Hygieia ile ilişkiliydi. Genç bir kadın olarak tasvir edilen Hygieia'ya, Asklepios'un kutsal yılanı eşlik ederdi ve bazen de tanrıça babası ile beraber betimlenirdi (Şekil 3). Bazı

4 Birtakım örnekler için, bkz. Ray Laurence, "Health and the Life Course at Herculaneum and Pompeii," *Health in Antiquity*, ed. Helen King (Londra ve New York: Routledge, 2005), 83–96; Jane Draycott, *Roman Domestic Medical Practice in Central Italy from the Middle Republic to the Early Empire* (Londra: Routledge, 2019).

5 Bölümün odağında bulunan bu iki tanrının dışında popüler olan ve genellikle yerel özellik gösteren başka şifa tanrı ve tanrıçaları da mevcuttu: bkz. Ioannis Mylonopoulos, "Healing Deities, Healing Cults, Greece and Rome," *Encyclopaedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall vd. (Oxford: Willey Blackwell, 2013), 6:3089–90. Kültü y. MS 100'de Pergamon'da ortaya çıkıp buradan Roma dünyasına yayılmış olan Telesphoros, bu tanrılara bir örnektir: bkz. Elisabeth Rathmayr, "Götter- und Kaiserkult im privaten Wohnbereich anhand von Skulpturen aus dem Hanghaus 2 in Ephesos," *RHMitt* 48 (2006): 118.

6 Ioannis Mylonopoulos, "Asklepios," *Encyclopaedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall vd. (Oxford: Willey Blackwell, 2013), 2:832–34.

7 Atina'nın agorasında görülen farklı Asklepios tipleri için, bkz. Brian Martens, "The Statuary of Asklepios from the Athenian Agora," *Hesperia* 87, no. 3 (Temmuz–Eylül 2018): 545–610.

Şekil 3. Asklepios ve Hygieia'nın tasvir edildiği akik yüzük taşı (MS birinci–ikinci yüzyıl); Asklepios başı sağa dönük bir şekilde ve sağ elinde yılanlı asasıyla, ayakta ve cepheden; Hygieia (başı tahrip olmuş) başı sağa dönük, sağ elinde bir libasyon kâsesi ve sol elinde bir yılan ile, ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir (Rijksmuseum van Oudheden).

tasvirlerde yılanın tanrıçanın kollarına dolanmış olduğu görülürken, bazılarında ise tanrıça yılanı kucağında tutar ve elindeki düz bir libasyon kâsesiyle besler.[8]

Sikke ve değerli taş gibi küçük objelerin işaret ettiği üzere, her iki tanrı da doğu eyaletlerinde yaşayanların günlük hayatlarında önemli bir yere sahipti. Ayrıca, bu tanrılara ait heykeller başta tapınaklar[9] ve hamamlar[10] olmak üzere kamu binalarında sıklıkla yer almaktaydı. Halk hamamlarındaki Asklepios ve Hygieia tasvirleri kült ile ilişkili bir işlev taşımaktan ziyade, muhtemelen daha çok yıkanmanın faydalı ve keyif verici etkilerini vurgulamayı amaçlıyordu.[11] Yine de halka açık hamamlarda Asklepios'a adanmış sunakların varlığı, bazı araştırmacıları bu heykellerin en azından bir kısmına ek bir kültsel işlev atfetmeye yöneltmiştir.[12]

8 Bkz. Ioannis Mylonopoulos, "Hygieia," *Encyclopaedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall vd. (Oxford: Willey Blackwell, 2013), 6:3352; Mark Beumer, "Hygieia. A New Conceptual Approach?," *Kleio-Historia* 2 (2015): 5–20.

9 Örneğin, Sagalassos'taki Antoninler Çeşmesi'nde Geç Antik Dönem'de sergilenen ve kaidelerinde *ex-voto* niyetine iliştirilmiş objeler bulunan Asklepios, annesi Koronis ve üçüncü bir tanrıya (muhtemelen Apollo) ait heykeller, önceki bir tarihte kentin içindeki bir tapınakta kült heykelleri olarak işlev görmüş olmalıdır; bkz. Peter Talloen, *Cult in Pisidia. Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the Rise of Christianity*, SEMA 10 (Turnhout: Brepols, 2015), 185–86.

10 Roma Dönemi için, bkz. Garrett Fagan, *Bathing in Public in the Roman World* (Ann Arbor: UMP, 1999), 89. Geç Antik Dönem halk hamamlarındaki heykeller için, bkz. Lea Stirling, "Patrons, Viewers, and Statues in Late Antique Baths," *Patrons and Viewers in Late Antiquity*, ed. Stine Birk ve Birte Poulsen, ASMA 10 (Aarhus: Aarhus University Press, 2012), özellikle 71–72, 74 (Asklepios).

11 Fagan, *Bathing in Public*, 5, 89–90 (yazarın yıkanma ile sağlık arasındaki bağlantıyı tartıştığı kısım); Ghislaine van der Ploeg, *The Impact of the Roman Empire on the Cult of Asclepius*, Impact Emp. 30 (Leiden ve Boston: Brill, 2018), 228–30 (Kuzey Afrika'daki Roma hamamlarına odaklanır).

12 Martens, "The Statuary," 568–70 (özellikle Atina ve Yunanistan). Daha geç dönemlerdeki yazılı kaynakların bazıları pagan heykellerine dekorasyon gözü ile bakarken, bazıları da bu objeleri put olarak kabul etmiştir: bkz. Katherine M. D. Dunbabin, "*Baiarum grata voluptas*: Pleasures and Dangers of the Baths," *PBSR* 57 (1989): 33 (diğer referanslarla birlikte).

Ev Mozaiklerinde Asklepios

Asklepios ve Hygieia tasvirleri evlerde de bulunurdu fakat mozaik ve resimlerde nadiren görülürdü.[13] Şimdiye kadar İmparatorluk Dönemi evlerinde Asklepios tasviri taşıyan yalnızca iki mozaik ortaya çıkarılmıştır. Kos'taki "Asklepios Mozaiği Evi"nin bir mekânını süsleyen ve MS ikinci–üçüncü yüzyıla tarihlenen çok renkli mozaik, tanrının adaya gelişini tasvir eder (**Şekil 4**).[14] Asklepios, ayakta duran ve balıkçı olduğu tahmin edilen bir adam ile tanrının soyundan geldiğine inanılan Hipokrat olduğu tespit edilebilecek, oturan bir adam tarafından karşılanır.[15] Hipokrat bu mozaikte, tasvire göre Asklepios'un adaya varışından önce kurulmuş olan Kos Tıp Okulu'na bir gönderme olarak betimlenmiştir.[16] Bilinen ikinci Asklepios mozaiği ise, Palmira'daki Bel Tapınağı'nın doğusunda yer alan, MS ikinci yüzyılın sonunda veya üçüncü yüzyılda inşa edilmiş ve cömertçe süslenmiş bir evin peristil avlusunun revağının zeminine döşenmişti. Bu çok renkli mozaik hem figürsel hem de kare ve dikdörtgen içeren geometrik şekilli panellerden oluşuyordu. Korunagelmiş üç figürsel panel bir Medusa başı, yüzü aşınarak yok olmuş bir figür ve tahtta oturur vaziyetteyken libasyon kâsesinden ateş sunağına sıvı dökmekte olan, asasının etrafına yılan dolanmış erkek bir figür betimini içeriyordu. Mozaikte yer alan Yunanca yazıt, bu figürün Asklepios tasviri olduğunu belirtir.[17] Asklepios tasvirinin mozaiklerde nadiren görülmesi, şifa tanrılarının mozaik sanatçılarının standart repertuarlarında yer almadıklarının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.[18] Burada bahsedilen iki örnek, muhtemelen müşterilerin kişisel zevkini yansıtmaktaydı. Dahası, Kos Mozaiği'ni sipariş eden kimse, Asklepios veya Hipokrat'ın memleketindeki özel rolünü vurgulamak istemiş olabilir.[19] Asıl önemlisi, her iki örnekte de Asklepios tasviri ziyaretçi ve misafirlerin erişebildiği, zengin bir şekilde süslenmiş bir mekân için seçilmişti: Kos'taki evin kabul bölümünün kanadındaki bir oda ve Palmira'daki peristil bir konutun merkez avlusundaki sütunlu revak. Sonuç olarak, Asklepios tasviri böylesine sık ziyaret edilen mekânlarda bulunduğu için yüksek derece görünürlüğe sahip olmalıydı.[20]

13 Bkz. Dunbabin, "*Baiarum grata voluptas*," 30.

14 Bu mozaik için, bkz. Janine Balty, "La mosaïque d'Asclépios à Cos," *Au temps d'Hippocrate. Médecine et société en Grèce antique* (Morlanwelz: Musée royal de *Mariemont*, 1998), 160–64; Maria De Matteis, *Mosaici di Cos: Dagli scavi delle missioni italiane e tedesche (1900–1945),* MSAtene 17 (Atina: SAIA, 2004), 142–44 (No. 68), 207–8, 242, 249, 347–48. De Matteis, mozaiği MS üçüncü yüzyılın ilk yarısına tarihlendirir (tarihlendirme için, bkz. 144, 182, 230); Bronwen Lara Wickkiser, *Asklepios, Medicine, and the Politics of Healing in Fifth-Century Greece: Between Craft and Cult* (Baltimore: JHUP, 2008), 55–56, 132; van der Ploeg, *The Impact*, 60–61.

15 Asklepios'un Epidauros'tan Kos'a gemiyle bir yılan olarak geldiğini aktaran Pausanias'ın (3.23.7) aksine, Asklepios burada antropomorfik biçimde betimlenmiştir. Balty ("La mosaïque," 163–64) bu tasvirin "Este Tipi"ne ait olduğunu tespit etmiştir.

16 Kos'taki Asklepios kültünün kökeni için, bkz. Susan M. Sherwin-White, *Ancient Cos: An Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period*, Hypomnemata (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1978), 334–38; De Matteis, *Mosaici di Cos*, 207–8. De Matteis, Kabus-Preisshofen'ın mozaiğin varlığına dayanarak yaptığı binanın Asklepios'un soyundan gelenlere atfedilmiş bir konut olduğu yönündeki tespiti, evde bulunan diğer mozaiklerdeki motiflerin desteklemediğini belirtir.

17 Bu mozaik için, bkz. Malcolm A. R. Colledge, *The Art of Palmyra*, SAAA (Londra: Thames and Hudson, 1976), 105–6, şek. 141; Kimberley Christine Patton, *Religion of the Gods: Ritual, Paradox, and Reflexivity* (Oxford: OUP, 2009), xx, 97–99, 353.

18 Dunbabin, "*Baiarum grata voluptas,*" 30.

19 Colledge, *The Art of Palmyra*, 106; De Matteis, *Mosaici di Cos*, 219, 231–32.

20 Roma evindeki mekân tipi ile mozaik zeminler arasındaki ilişki için, bkz. Suzanne Muth, *Erleben von Raum, Leben im Raum: Zur Funktion mythologischer Mosaikbilder in der römisch-kaiserzeitlichen Wohnarchitektur*, Archäologie und Geschichte 10 (Heidelberg: Verl. Archäologie und Geschichte, 1998), özellikle 33–36, 48–59, 249–64. Geç Antik Dönem konutlarındaki oda hiyerarşisi ile dekorasyon arasındaki ilişki için, bkz. Inge Uytterhoeven, "Passages Full of Surprises. Circulation Patterns within the Late Antique Urban Elite Houses of Asia Minor," *Die Architektur des Weges. Gestaltete*

Şekil 4. Kos, "Asklepios Mozaiği Evi," şu anda Kos Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Asklepios'un adaya gelişini tasvir eden mozaik (MS ikinci–üçüncü yüzyıl) (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kos_museum_mos01.JPG, June 25, 2011, fotoğraf: Tedmek).

Özel Heykel Koleksiyonlarında Vazgeçilmez Temsiller Olarak Şifa Tanrıları

Asklepios ve Hygieia, nadir görüldükleri mozaik tasvirlerinin aksine, eski bir gelenek olan, evlerde heykel toplama alışkanlığının bir devamı olarak Roma Dönemi ve Geç Antik Dönem'e ait özel heykel koleksiyonlarında belirgin şekilde yerlerini almışlardı. Heykel yapımında nesiller boyunca genellikle pişmiş toprak kullanılmışken, Geç Klasik Dönem'den (MÖ dördüncü yüzyıl) itibaren, dönemin üst sınıfına ait evlerde artan lüksün bir ifadesi olarak, özel konutlarda mermer heykeller görülmeye başlamıştı. Bu durum, MÖ dördüncü yüzyılın ortasına tarihlenen ve Kuzey Yunanistan'daki Olynthos Antik Kenti'nde bulunan "Ev B VI 7"den çıkarılan mermer bir Asklepios heykelciği ile örneklendirilebilir. Bu heykelcik, şifacı tanrının o böl-

Bewegung im gebauten Raum. Internationales Kolloquium in Berlin vom 08.–11. Februar 2012 veranstaltet vom Architekturreferat des DAI, ed. Dietmar Kurapkat, Peter I. Schneider ve Ulrike Wulf-Rheidt, DiskAB 11 (Regensburg: Schnell & Steiner, 2014), 425–35.

gedeki kamusal olmayan bir bağlamdan geldiği bilinen en eski mermer örneğidir (Şekil 5).[21] Heykelcik her ne kadar *andrôn*'un ("erkeklere ayrılmış oda," akşamları yemek ve içki partileri için kullanılan oda) girişinde bulunmuş olsa da yakındaki bir odada da sergilenmiş olabilir.[22]

Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Antik Dönem'de yaşamış seçkin ev sahipleri, farklı malzemelerden yontulmuş heykelleri toplamaya hevesliydiler. Ev içiyle ilişkili çeşitli bağlamlardan parçalar halinde elde edilen çok sayıdaki heykel ve heykelcik bu savı destekler niteliktedir. Tipik bir antik dönem heykel koleksiyonu, nesil boyu toplanan parçalardan oluşuyordu. Ayrıca bu tür koleksiyonlarda, yeni üretilmiş heykellerin yanı sıra aile yadigârları ile antika olarak satın alınan parçalar da bulunuyordu.[23] Örneğin, Aphrodisias'ta yer alan ve gerekli tadilatlarla MS ikinci yüzyılın sonu–üçüncü yüzyılın başından altıncı yüzyıla kadar kullanılagelen "Kuzey Temenos Evi"nden[24] çıkarılan heykel koleksiyonunda, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ve aralarında bir Asklepios heykelciğinin de yer aldığı, aile yadigârları olduğu düşünülen çeşitli parçalar bulunmuştur.[25] Naissos yakınlarındaki Mediana'da yer alan villada birer adet bulunan Asklepios ve Hygieia heykellerinde görüldüğü üzere, bazen de kamu yapılarına ait heykeller geri dönüştürülerek evlerde kullanılıyordu.[26] Sonuç

Şekil 5. Olynthos, "Ev B VI 7," Asklepios'un parçalar halinde korunmuş mermer heykelciği (Robinson ve Mylonas, "The Fourth Campaign at Olynthos," 63, şek. 16).

21 Geç Klasik Dönem aristokrat evlerine daha lüks unsurlar dahil etme yönündeki genel eğilim için, bkz. Elena Walter-Karydi, *The Greek House. The Rise of Noble Houses in Late Classical Times* (Atina: ASA, 1998), 4, 65, 69–70; bu gelişmeye Olynthos'taki Asklepios'u örnek verir. Bu heykelcik için, bkz. Martens, "The Statuary," 577.

22 David M. Robinson ve George E. Mylonas, "The Fourth Campaign at Olynthos," *AJA* 43, no. 1 (Ocak–Mart 1939): 63–64, 76; Vernon Judson Harward, "Greek Domestic Sculpture and the Origins of Private Art Patronage" (Doktora tezi, Harvard University, 1982), 41–42, 197 (katalog maddesi, no. 86); Martin Kreeb, "Studien zur figürlichen Ausstattung delischer Privathaüser," *BCH* 108, no. 1 (1984): 342; "Archaeological Museum of Thessaloniki, Exhibits of the Month, May 2021, Statuette of Asklepios from Olynthos (Mθ 226)," erişim tarihi 20 Temmuz 2025, https://www.amth.gr/en/exhibitions/exhibit-of-the-month/2105.

23 Lea Stirling, "Divinities and Heroes in the Age of Ausonius. A Late-Antique Villa and Sculptural Collection at Saint-Georges-de-Montagne (Gironde)," *RA* 1 (1996): 103–43; Lea M. Stirling, *The Learned Collector. Mythological Statuettes and Classical Taste in Late Antique Gaul* (Ann Arbor: UMP, 2005), 231–32.

24 Evin tarihi için, bkz. Sheila Dillon, "Figured Pilaster Capitals from Aphrodisias," *AJA* 101 (1997): 731–69; Michelle L. Berenfeld, *The Triconch House*, Aphrodisias 11 (Wiesbaden: Dr Ludwig Reichert, 2019), 54.

25 Evde aynı Asklepios heykelciğine ait birleşebilen iki parça bulunmuştur: Parçalardan biri apsisli büyük salonun doğu girişinden, diğeri ise ön avludan çıkarılmıştır. Bkz. Dillon, "Figured Pilaster Capitals," 742, özellikle no. 33; Stirling, *The Learned Collector*, 217.

26 Kamusal alandaki heykellerin geri dönüştürülmesi uygulaması için, bkz. Christina Videbech, "Private Collections of Sculpture in Late Antiquity: An Overview of the Form, Function and Tradition," *Tradition. Transmission of Culture in the Ancient World*, ed. Jane Fejfer, Mette Moltesen ve Annette Rathje, ActaHyp 14 (Kopenhag: MTP, University of Copenhagen, 2015), 457.

olarak, Geç Antik Dönem'e ait özel koleksiyonlar birtakım hamilerin seçim ve zevklerini temsil etmekteydi.[27]

Evlerde sergilenen Asklepios ve Hygieia heykelleri, Doğu Akdeniz'in diğer bölgelerinde olduğu gibi Küçük Asya'da da çeşitli malzemelerden üretiliyordu. Malzeme olarak mermer ve diğer taş türlerinin tercih edildiği görülürken, pişmiş toprağın nadiren kullanıldığı tespit edilmiştir.[28] Küçük Asya'daki Roma Dönemi'ne ait özel heykel koleksiyonları arasında, Ephesos'taki "Yamaç Ev 1 ve 2"den gelenler kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve yayınlanmıştır. Özellikle "Yamaç Ev 2"ye ait olan ve MS birinci ve üçüncü yüzyıllar arasında üst sınıfa mensup kimselerce iskân edilen yedi adet peristil konut ("Konut Birimi 1–7"),[29] kazı sırasında açığa çıkan çok sayıdaki heykel parçası sayesinde ev sahiplerinin heykel koleksiyonları hakkında bizlere fikir vermektedir. Her ne kadar "Yamaç Evler"de çok sayıda pişmiş toprak heykelcik bulunmuş olsa da,[30] Asklepios'u tasvir edenlerin oranı düşüktür. Bunun az sayıdaki örneklerinden biri, "Yamaç Ev 2"deki "Konut Birimi 6"da bulunan ve Pergamon'un Asklepios'unu temsil eden 5,2 cm yüksekliğindeki pişmiş toprak heykelcikdir. Bahsedilen heykelcik, MS birinci yüzyılın sonu–ikinci yüzyılın başında üretildiği için, konutun MS birinci yüzyıla tarihlenen ve ev bağlamı içeren "Yapı Evresi 1"e ait olması muhtemeldir.[31] Pişmiş topraktan yapılmış Asklepios heykelcikleri, Ephesos'un aksine, Pergamon'da daha iyi bir orana sahiptir. Pergamon'un konutsal yerleşim alanında (*Stadtgrabung* olarak da anılır) yer alan ve MÖ üçüncü yüzyıl ile MS üçüncü yüzyıl arasında iskân edilen evlerde yürütülen kazılar sırasında, hangi figüre ait olduğu tespit edilememiş birkaç parça ile birlikte küçük Asklepios heykellerine ait, hepsi yaklaşık 15 cm yüksekliğe sahip yedi pişmiş toprak parçası bulunmuştur.[32] Bu durum, Pergamon'da *Asklepieion*'un bulunması ve şifa tanrısının kent için sahip olduğu önem sebebiyle, Asklepios'a evle ilişkili bağlamda da başvurulduğunu düşündürmektedir.[33]

Pişmiş toprak figürinlere kıyasla, mermer ve diğer taş türlerinden üretilen Asklepios heykelciği sayısı çok daha fazladır; bununla beraber, bilinen bronz heykelcik sayısı çok düşüktür. Ephesos'taki "Yamaç Ev 2"de, MS birinci yüzyıldan itibaren, heykel malzemesi olarak mermer ve fildişi kullanımının yaygınlaştığı ve

27 Bkz. Eugene Dwyer, "Collectible Singletons," "Collectors and the Eclectic: New Approaches to Roman Domestic Decoration," özel sayı, *Arethusa* 45, no. 3 (Güz 2012): 306.

28 Elisabeth Rathmayr, "XIV Skulpturenfunde," *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 6. Baubefund, Ausstattung und Funde. Textband*, ed. Hilke Thür ve Elisabeth Rathmayr, FiE, cilt 8, no. 9 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2014), 373. Bu çerçevede, Asklepios'un, Rumscheid'in Priene'de bulunan pişmiş toprak heykelcikler üzerine hazırladığı katalogda yer almaması aydınlatıcıdır: bkz. Frank Rumscheid, *Die figürlichen Terrakotten von Priene. Fundkontexte, Iconographie und Funktion in Wohnhäusern und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefunde* (Wiesbaden: Reichert, 2006). Asklepios'un Küçük Asya ve diğer bölgelerden bilinen pişmiş toprak heykelcikleri için, bkz. Sven Kielau, *Terrakotten aus Pergamon. Tonfiguren und -objekte aus der Wohnstadt am Südhang der Akropolis und von weiteren Fundorten*, PF 17 (Berlin ve Boston: Walter De Gruyter GmbH, 2018), 125, 128–29.

29 Ephesos'taki "Yamaç Ev 2" için, bkz. Sabine Ladstätter ve Norbert Zimmermann, *Wandmalerei in Ephesos: von hellenistischer bis in byzantinische Zeit* (Viyana: Phoibos Verlag, 2010), 46–49, 77–80.

30 Pişmiş toprak heykelcikler yıkım tabakalarından (en geç MS üçüncü yüzyılın sonlarına tarihlenen) ve en son zemin seviyelerinin altında yapılan kazılar sırasında çıkarılmıştır (diğer bir deyişle, Helenistik Dönem ve MS ikinci yüzyıl arasına tarihlendirilebilir): bkz. Elisabeth Rathmayr, "13. The Meaning and Use of Terracotta Figurines in the Terrace Houses in Ephesos," *Religion in Ephesos Reconsidered. Archaeology of Spaces, Structures, and Objects*, ed. Daniel Schowalter, Sabine Ladstätter, Steven J. Friesen ve Christine Thomas, NovTSup. 177 (Leiden ve Boston: Brill, 2019), 230–51.

31 Rathmayr, "XIV Skulpturenfunde," 373, 380, 416 (kat. mad. TK 6), 431; Thür ve Rathmayr, *Die Wohneinheit 6. Tafelband*, FiE, cilt 8, no. 9 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2014), lev. 168.

32 Kielau, *Terrakotten aus Pergamon*, 125–27 (No. 387–97).

33 Bkz. Kielau, *Terrakotten aus Pergamon*, 125, 131, 360. Pergamon'daki *Asklepieion* için, Ulrich Mania'nın bu kitaptaki bölümüne bakınız.

bu malzemelerin pişmiş toprağa tercih edildiği görülür.[34] "Konut Birimleri"ndeki koleksiyonların her biri kendine özgü bir karaktere sahipti ve belirli bir temaya veya heykel tipine odaklanmıştı. Tüm bu çeşitlilik ve farklılıklara rağmen, çoğu ev sakininin koleksiyonu, aralarında özellikle Asklepios ve Hygieia temsillerinin, hatta bir adet Telesphoros heykelinin de yer aldığı, şifa tanrılarını içeriyordu.[35]

Küçük Asya kentlerinde, Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde iskân edilmiş evlerin birçoğu, birkaç yeniden inşa faaliyeti ve onarım işleminden sonra Geç Antik Dönem'de de kullanılmayı sürdürdü. En çok Geç Antik Dönem'e ait evlerdeki heykel koleksiyonları hakkında bilgi sahibiyiz çünkü daha erken evreler çoğunlukla bu dönemin kalıntıları tarafından yok edilmiştir.[36] Sagalassos'taki "Kent Konağı" (MÖ birinci yüzyılın sonu–MS yedinci yüzyılın ortası),[37] Aphrodisias'taki "Trikonchos Evi" (MÖ ikinci veya birinci yüzyıl–MS on ikinci yüzyılın sonu),[38] Metropolis'teki "Peristilli Ev" (MS ikinci yüzyılın ortası–beşinci yüzyıl)[39] ve Hierapolis'teki "*Insula* 104"te (MS beşinci yüzyıl–on birinci yüzyıl)[40] de görüldüğü üzere, bunlar sıklıkla önceki evlere ait eşyaları içeriyordu. Şimdiye kadar araştırılan Geç Antik Dönem konutlarından elde edilen heykel buluntuları, şifacı tanrıların evlerin daha önceki İmparatorluk Dönemi kullanım evrelerinde de popüler olduğunu ve ev sahipleri Hıristiyan olsa da,[41] sahip oldukları merkezi rollerini Geç Antik Dönem'de de sürdürdüklerini göstermiştir.[42]

Ancak bazı heykel örnekleri artık belirli bir ev bağlamı ile ilişkilendirilemeyecek hâldedir. Bu durum, MS altıncı yüzyılda Sagalassos'taki "Güney Sütunlu Cadde"de yer alan bir heykel kompozisyonunda yeniden kullanılan fakat orijinal olarak üst sınıf kimselerin yaşadığı MS ikinci–üçüncü yüzyıla ait evlerde sergilenmiş olması gereken, (başsız) bir Hygieia heykelciği ve uyur halde tasvir edilmiş uyku tanrısı Hipnos'la beraber yontulmuş bir başka Hygieia

34 Rathmayr, "XIV Skulpturenfunde," 381; Rathmayr, "13. The Meaning and Use," 231.

35 Rathmayr, "Götter- und Kaiserkult," 117.

36 Bu mesele için, bkz. Inge Uytterhoeven, "Bathing in a Western Style. Private Bath Complexes in Roman and Late Antique Asia Minor," *IstMitt* 61 (2011): 291; Uytterhoeven, "Splendid Luxury," 125, 137 (özellikle n. 64).

37 Semra Mägele, "Die Skulpturen von Sagalassos: Funktionen und Kontexte" (Doktora tezi, KU Leuven, 2009), 149–54, 474–84 (Kat. 59–72); Inge Uytterhoeven, "'Hypsorophos Domos': Residential Architecture in the Theodosian City," *Production and Prosperity in the Theodosian Age. Proceedings of ROCT 2010*, ed. Ine Jacobs, ISACR 14 (Leuven: Peeters, 2014), 164–66. Bu konutun yapım tarihi için, bkz. Inge Uytterhoeven, Hande Kökten, Markku Corremans, Jeroen Poblome ve Marc Waelkens, "Late Antique Private Luxury. The Mosaic Floors of the Urban Mansion of Sagalassos (Ağlasun, Burdur)," *Öjh* 82 (2013): 373–407.

38 Berenfeld, *The Triconch House*, özellikle 44–48, 91–95.

39 Burak Arslan, Serdar Aybek ve Onur Gülbay, *The Peristyle House of Metropolis* (İstanbul: Ege Yayınları, 2021), özellikle 56–57 (mermer heykel), 61–62 (pişmiş toprak figürinler).

40 Annapaola Zaccaria Ruggiù ve Alessandra Canazza, "Scultura decorativa dal quartiere residenziale di Hierapolis," *Roman Sculpture in Asia Minor: Proceedings of the International Conference to Celebrate the 50th Anniversary of the Italian Excavations at Hierapolis in Phrygia, Held on May 24-26, 2007, in Cavallino (Lecce)*, ed. Francesco D'Andria ve Ilaria Romeo, JRA Suppl. Series 80 (Portsmouth, R.I.: JRA, 2011), 211–33; Alessandra Canazza, "Sculture e arredi in marmo," *Le abitazioni dell'insula 104 a Hierapolis di Frigia*, ed. Annapaola Zaccaria Ruggiù, Hierapolis di Frigia 12 (İstanbul: Ege Yayınları, 2019), 535–76. Konutların tarihi için, Zaccaria Ruggiù'nun *Le abitazioni dell'insula 104* kitabındaki diğer bölümlere bakınız.

41 Bkz. Videbech, "Private Collections," 466: Pagan, Hıristiyan ve Yahudi topluluklarının seçkin üyeleri için Klasik Dönem eğitiminin ve geçmişinin rolünü vurgular. Pagan heykelciklerin Hıristiyan ev sahiplerinin kült alanlarında saygı görmeye devam etmesi ve bunların muhtemelen İncil'deki imgeler olarak yeniden yorumlanmış olması için, bkz. Katherine Marsengill, "The Christian Reception of Sculpture in Late Antiquity and the Historical Reception of Late Antique Christian Sculpture," *JBR* 1, no. 1 (Haziran 2014): 92–94.

42 Videbech, "Private Collections," 453, 458.

Şekil 6. Sagalassos, "Güney Sütunlu Cadde," Hygieia'nın uyumakta olan Hipnos ile tasvir edilmiş heykelciğinden bir detay (orijinal olarak MS ikinci–üçüncü yüzyıla tarihlenen bir ev bağlamından) (Sagalassos Arkeolojik Araştırma Projesi).

heykelciği (**Şekil 6**) için geçerlidir.[43] Asklepios ayrıca Sardis'te de bilinir. Evin kült alanına ait olabilecek ve Asklepios olarak tanımlanabilecek, dökümlü giysiler içindeki bir adamın mermer heykelciği (Geç Helenistik Dönem–MS birinci yüzyıl), mermer bir Asklepios heykelciği (Hadrianus Dönemi—MS 17–138) ve parçalar halinde bulunmuş, iki ayaklı ve yılan motifli küçük kaideler ile asa parçalarının da dahil olduğu birkaç parça heykelcik, ev bağlamlarına atfedilebilir.[44]

Evlerdeki şifacı tanrı heykellerinin her birine tam olarak hangi anlamın atfedildiğini bilmek kolay değil. Heykelcikler farklı ve muhtemelen birden çok sebeple seçilmiş olabilirler: Sahip oldukları estetik veya dekoratif değerleri, alegorik anlamları, dinsel önemleri ve temsil etme işlevleri seçilmelerinde rol oynamış olabilir.[45] Dahası, bir heykelciğin taşıdığı anlamın, evin neresinde sergilendiğine bağlı olarak değişmiş olması da mümkündür.[46] Bu bağlamda, heykellerin taşınabiliyor olmaları isabetli şekilde yorumlanmalarını zorlaştırmaktadır. Antik dönemlerde, küçük boyutlu heykellerin yeri sıklıkla değiştiriliyordu. Bu objeler genellikle sabit tek bir sergilenme ala-

43 Kompozisyon ayrıca Apollo ve bir Kharit tasviri içerir: bkz. Ine Jacobs ve Lea Stirling, "Re-Using the Gods: A 6th-c. Statuary Display at Sagalassos and a Re-Evaluation of Pagan Mythological Statuary in Early Byzantine Civic Space," *JRA* 30 (2017): 201–3 (Hygieia), 206–9 (Hygieia ve Hypnos), 212. Hygieia heykelciğinden bahseden bir diğer çalışma için, bkz. Talloen, *Cult in Pisidia*, 183, n. 188.

44 Bu heykelcikler için, bkz. George M. Hanfmann ve Nancy Ramage, *Sculpture from Sardis: The Finds through 1975*, AES Report 2 (Cambridge, Mass.: HUP, 1978), 91 (Kat. 66), şek. 181 (dökümlü giysiler içindeki adam), 111–12 (Kat. 125), şek. 254–56 (Asklepios), 83 (parçalar halindeki kaideler).

45 Genel açıklamalar ve bahsedilen konular için, bkz. Stirling, *The Learned Collector*, 4, 11–12, 22; Elisabeth Rathmayr, "A.XV Skulpturen," *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheiten 1 und 2. Baubefund, Ausstattung und Funde. Textband*, ed. Friedrich Krinzinger, FiE, cilt 8, no. 8 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2010), 337; Rathmayr, "XIV Skulpturenfunde," 370, 377. Yazar burada pişmiş toprak heykelciklerin ayrıca oyuncak olarak tanımlanabileceğinden bahsediyor. Roma ve Geç Antik Dönem evlerindeki heykellerin dini önemi için, bkz. Annemarie Kaufmann-Heinimann, "Religion in the House," *A Companion to Roman Religion*, ed. Jörg Rüpke, BCAW (Oxford: Wiley-Blackwell, 2007), 192–93, 197–201. Helenistik Dönem ev bağlamları ile ilişkili benzer meseleler için, Veronika Mitsopoulos-Leon, *Hellenistische Häuser in Lousoi. Keramik und Kleinfunde aus den Grabungen 1983–1994*, SoSchrÖAI 55 (Viyana: Holzhausen, 2017), 144. Pişmiş toprak heykelciklere kesin bir şekilde dini anlam atfetmenin zorluğu yirminci yüzyılın başlarında dile getirilmişti: bkz. Theodor Wiegand ve Hans Schrader, *Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895–1898* (Berlin: Georg Reimer, 1904), 331.

46 Bkz. Martin Kreeb, *Untersuchungen zur figürlichen Ausstattung delischer Privathäuser* (Chicago: Ares, 1988), 68.

nına sahip değildiler; hatta bazen taşınabilir kişisel koruyucu işlevi görüyorlardı.[47] Ayrıca, evlerin yıkılması sırasında ve sonrasında, heykelcikler kolaylıkla yer değiştirebilirdi ve örneğin, evin üst katlarında bulunan bir heykelcik aşağı katlara düşebilir veya orijinal sergileme alanının dışındaki odalara yuvarlanabilirdi.[48] Üstelik, Pergamon'daki *"Stadtgrabung"*[49] gibi bazı antik evler ve Atina Agorası'nda[50] görüldüğü gibi içerdikleri heykel toplulukları daha geç bir dönemdeki müdahaleler sonucunda ağır şekilde hasar görüp orijinal bağlamlarını kaybetmiştir. Bu durum, açığa çıkarılan eserlerin tarihlendirilmesini ve yorumlanmasını engellemektedir. Tüm bu sorunlara rağmen, heykel kaideleri ve heykellerin sabitlenmesinde kullanılan sistemlere ait kalıntılar, bu eserlerin pozisyonu ile ilişkili birtakım ipuçları vermektedir.[51] Bunun yanında, heykelin işçiliğindeki inceliğin derecesi hangi amaçla sergilenilmek istediğine dair fikir sunmaktadır. Örneğin, Ephesos'taki "Yamaç Ev 2" yapısına ait "Konut Birimi 4"ten elde edilen, boyalı ağaçla(?) iki taraftan çevrelenmiş şekilde tasvir edilmiş bir Hygieia heykelciğinin kaidesinin arka yüzünün ince işçilikle bitirilmeden kabaca bırakılmış olması, bu eserin bir niş içerisinde sergilenmiş olduğunu gösterir.[52] Benzer şekilde, "Konut Birimi 2"nin peristil avlusunda bulunan ve Geç Helenistik Dönem–Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Asklepios heykelciğinin de yalnızca önden görülmesi amaçlanmıştı.[53]

Evin Koruyucuları ve Seçkinlik Göstergeleri olarak Asklepios ve Hygieia

Sergilenme bağlamı belli olan heykel buluntularına dayanarak, Asklepios ve Hygieia'nın genel olarak evlerde merkezi ve görünür bir yere sahip olduğu anlaşılır. Bu durum, örneğin, Kos'ta bulunan ve MÖ üçüncü–ikinci yüzyıldan MS üçüncü yüzyılın ortalarına kadar kullanılmış olan "Europa'nın Kaçırılışı Evi"nde görülmektedir.[54] Asklepios'un Telesphoros ile birlikte tasvir edilmiş beyaz mermer heykelciği ve Hygieia'yı temsil eden bir başka beyaz mermer heykelcik, konutun cömertçe dekore edilmiş ana mekânının arka duvarında simetrik olarak bulunan iki nişe yerleştirilmiş ve odaya giren ziyaretçilerin bakışlarını üzerinde toplayan önemli noktalar olarak işlev görmüştü.[55] Bu bilinçli sergileme tarzı, şifa tanrılarına ait heykelciklerin kült amaçlı kullanımdan ziyade ev dekorunun bir parçası olarak tasarlanmış olabileceklerini ve bununla beraber ev ahalisi ile odaya giren misa-

47 Bkz. Martens, "The Statuary," 566. Ephesos'un "Yamaç Evler"inden elde edilen pişmiş toprak figürinlerin çoğu için de benzer bir taşınabilirlik işlevine sahip oldukları fikri öne sürülmüştür: bkz. Rathmayr, "13. The Meaning and Use," 248.

48 Ephesos'taki "Yamaç Ev 2"de yer alan "Konut Birimi 2"nin heykelleri ile ilgili açıklamalar için, bkz. Eva Christof, "B.XV Skulpturen," *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheiten 1 und 2. Baubefund, Ausstattung und Funde. Textband*, ed. Friedrich Krinzinger, FiE, cilt 8, no. 8 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2010), 656.

49 Kielau, *Terrakotten aus Pergamon*, IX.

50 Atina'da, ikincil bağlamlardan birkaç Asklepios heykeli çıkarılmıştır; bu heykeller devşirme olarak kullanılmak üzere geri dönüştürülüp sarnıçlara ve kuyulara atılmış halde veya daha sonraki dönemlere ait dolgu tabakalarında bulunmuşlardır. Bkz. Martens, "The Statuary," 565–66.

51 Ev bağlamında sergilenen Roma heykelleri için, bkz. "Domestic Displays," *The Oxford Handbook of Roman Sculpture*, ed. Elise A. Friedland, Melanie Grunow Sobocinski ve Elaine K. Gazda (Oxford, New York: OUP, 2015), 374–89.

52 Bu heykelcik için, bkz. Elisabeth Rathmayr, "XIII Skulpturen," *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 4. Befund, Ausstattung, Funde. Textband*, ed. Hilke Thür, FiE, cilt 8, no. 6 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2005), 214, 225–26, özellikle n. 290.

53 Christof, "B.XV Skulpturen," 659, 665 (kat. mad. B-S 4); Krinzinger, *Die Wohneinheiten 1 und 2. Tafelband.*

54 Evin tarihi için, bkz. Francesco Sirano, "The 'House of the Rape of Europa' at Cos. Proposals for a Contextual Study of the Decoration," *BaBesch* 80 (2005): 148–49.

55 Sirano, "The 'House of the Rape of Europa,'" 155–58. Bkz. De Matteis, *Mosaici di Cos*, 191, n. 758. Asklepios–Telesphoros heykelciği için, bkz. Francesco Sirano, "Considerazioni sull'Asclepio 'tipo Nea Paphos': ipotesi su un gruppo di sculture di età imperiale," *ArchCl* 46 (1994): 207 (No. 4), 210, 214–17, 225–26.

firlerin sağlık ve refahlarına işaret eden alegorik göstergeler olma işlevini taşıdıklarını gösterir.[56]

Şifa tanrılarını temsil eden heykellerin diğer işlevlerinin yanı sıra özel ritüellerde kullanıldığına dair elimizde her zaman kanıt bulunmasa da, Erken Helenistik Dönem uygulamalarına[57] ve belirli ritüel amaçlı kullanım örneklerine dayanarak,[58] en azından bazılarının ev içi kült faaliyetlerinde yer aldığını varsayabiliriz. Örneğin, ev heykellerinde bulunan adak yazıtları, Mediana'daki villadan çıkarılan porfirden yontulmuş Asklepios ve Hygieia heykelcikleri ile mermer bir Asklepios heykelciğinde olduğu gibi[59] her ne kadar yeniden kullanılmış (kamusal) heykellerde karşımıza çıksa da, dini bir işlevin varlığına işaret eder. Ayrıca, Aphrodisias'taki "Kuzey Bizans Evi"nde, iki büyük nişin önünde yılanlar, göksel semboller ve diğer işaretlerle bezeli bir kaide üzerine yerleştirilmiş minyatür kaplar ile Asklepios ve Kybele heykelciklerinin bulunduğu, kurban etme ibadetini de içeren belirgin bir ritüel bağlamı ortaya çıkarılmıştır.[60] Benzer şekilde, Korint'teki "Panayia Domusu"nda bulunup MS birinci yüzyılın sonu–ikinci yüzyılın başı ile dördüncü yüzyıl arasına tarihlenen ve aralarında iki Asklepios heykelciğinin de yer aldığı toplamda dokuz heykelcik, evin yıkıldığı MS dördüncü yüzyılda, içerisindeki bir kült alanında kullanılmaktaydı. Bu iki Asklepios heykelciğinden biri, tanrıyı tahtta oturur halde tasvir eder; ayrıca, bu heykelciğin Asklepios'un MÖ dördüncü yüzyıl heykeltıraşı Paroslu Thrasymedes'e atfedilen ve günümüze kadar korunagelmemiş olan, Epidauros'taki altın ve fildişinden yontulmuş (kriselefantin) kült heykelinden örnek alınarak üretildiği düşünülmektedir.[61] Her ne kadar belli başlı Asklepios tiplerinin Atina veya Epidauros'ta bulunan *Asklepieion*'larda görüldüğü gibi[62] belirli kült heykelleriyle özdeşleştirildiğine dair elimizde somut bir kanıt olmasa da, heykelciklerin Helenistik Dönem'de olduğu gibi[63] tanınmış kült heykellerinin temsil ve niteliklerini takip etmiş olmaları, dini bir role sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan, ünlü bir kült heykele yapılan atıf, heykelin ev sahibinin yüksek eğitim seviyesini vurgulamak ve böylece statü temsiline katkıda bulunmak amacıyla sergilendiğini de düşündürebilir.[64]

56 Geç Antik Dönem'e ait mitoloji temalı heykellere dair benzer genel yorumlar için, bkz. Stirling, *The Learned Collector*, 4.

57 Helenistik Dönem'e tarihlenen ev bağlamlarından örnekler için, bkz. Harward, "Greek Domestic Sculpture," 134–37.

58 Ephesos'taki "Yamaç Ev 2"de ortaya çıkarılan kült faaliyetlerine özgü kurulumlara ve uygulamalara ait bulgular için, bkz. Ursula Quatember, "Private Kulteinrichtungen im Hanghaus 2 in Ephesos," *Akten des 9. Österreichischen Archäologentages am Institut für Klassische Archäologie der Paris Lodron-Universität Salzburg, 6.–8. Dezember 2001*, ed. Beatrix Asamer ve Wolfgang Wohlmayr (Viyana: Phoibos Verlag, 2003), 171–74; Rathmayr, "Götter- und Kaiserkult," 103–33; Rathmayr, "13. The Meaning and Use," 244–45; Norbert Zimmermann, "Archaeological Evidence for Private Worship and Domestic Religion in Terrace House 2 at Ephesos," *Religion in Ephesos Reconsidered. Archaeology of Spaces, Structures, and Objects*, ed. Daniel Schowalter, Sabine Ladstätter, Steven J. Friesen ve Christine Thomas, NovTSup. 177 (Leiden ve Boston: Brill, 2019), 211–19.

59 Stirling, *The Learned Collector*, 22–23, 195–96. Mediana koleksiyonu, şifa tanrılarına ait bu üç heykelciğin dışında, Hygieia'nın bir başka mermer heykelciğini de içerir.

60 Bu heykelcikler için, bkz. Dillon, "Figured Pilaster Capitals," 744, n. 47; Stirling, *The Learned Collector*, 23, 121, 131, 212, 216.

61 Stirling, *The Learned Collector*, 99; Heather F. Sharpe, "Bronze Statuettes from the Athenian Agora: Evidence for Domestic Cults in Roman Greece," *Hesperia* 83, no. 1 (Ocak–Mart 2014): 175–76; Lea Stirling, "Collections, Canons, and Context: The Afterlife of Greek Masterpieces in Late Antiquity," *Using Images in Late Antiquity*, ed. Stine Birk, Troels Myrup Kristensen ve Birte Poulsen (Oxford, Philadelphia: Oxbow Books, 2014), 110. Paus. 2.27.2. Epidauros'taki tapınakta bulunan Asklepios heykelini tasvir eder.

62 Bkz. Martens, "The Statuary," 560–61.

63 Helenistik Dönem'de ev sahipleri, belirli kült heykel tiplerinin küçük boyutlu kopyalarını heykel koleksiyonlarına dahil ederlerdi: bkz. Harward, "Greek Domestic Sculpture," 134.

64 Stirling, "Collections," 110. Bu uygulama, daha derin sanatsal anlamları nedeniyle ünlü sanat eserlerinin röprodüksiyonlarının evlerde sergilenmiş olabileceği Helenistik Dönem'de mevcutmuş gibi görünüyor: bkz. Frank Rumscheid, "Fragen zur

Aslında klasik eğitim—eski Yunanca'da *paideia*—toplumun üst sınıfına ait bir ayrıcalık olarak görülür, seçkin bir sosyal çevrenin ve geçmişin işareti sayılırdı. Bu aristokratik eğitim mozaikler, taşınabilir eşyalar (örneğin; sofra gereçleri) ve mitolojiden sahneler, ünlü tarihi figürler ve tanınmış heykel tipleri gibi "Klasik" temalar içeren heykellerde olmak üzere evlerin dekorunda gözlenebilirdi.[65] Aphrodisias'ta yer alan ve yukarıda da bahsedilen "Kuzey Temenos Evi" buna bir örnektir. Bu evin apsisli büyük kabul salonu, MS üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarında, Praxiteles'in ünlü Knidos Afroditi'nin yanı sıra çeşitli başka tanrıları da temsil eden (örneğin; Apollon, Eros ve muhtemelen Tike) figürsel sütun başlıkları ile süslenmişti.[66] Burada görüldüğü gibi, ev sahibinin ince zevkini, seçkin eğitimini ve ekonomik gücünü yansıtan bu tip pahalı ve "eğitimli" temsiller, üst sınıfın oturduğu evlerin tercihen en büyük kabul odalarına yerleştirilirdi. "Dışarıdan gelenlerin" erişebilmelerinden ötürü ev sahiplerinin misafirlerini etkileyebildikleri bu mekânlar, yapıların görünürlüğü en yüksek alanlarını oluştururdu.[67] Selanik'teki "Galerius Sarayı"nın "Oktagon"unda görüldüğü üzere, sağlık ve refahı simgeleyen şifa tanrıları bazen bu tür bir pilaster başlığının üzerinde betimlenen figürler arasında yer alırdı. Bu salonda, beyaz mermer ile kırmızı ve yeşil porfirden yapılmış dekoratif duvar kaplaması Zeus, bir Kabiros, bir Dioskouros ve Hygieia tasvirlerinin bulunduğu sütun başlıklarını taşıyan pilasterleri bütünleştirmişti. Buradaki figürsel pilaster başlıkları Aphrodisias'takilere kıyasla daha büyük ve kaliteli olup yine de benzer bir "seçkinlik" mesajı veriyordu.[68]

Kalkan portreleri, üst sınıfa mensup ev sahiplerinin sosyal statülerini ifade etme aracı olarak kullandıkları bir başka heykel kategorisini oluşturuyordu. Pisagor, Pindaros ve Sokrates gibi önemli düşünürlerin ve onların Alkibiades ve İskender gibi bazı öğrencilerinin Aphrodisias'taki "Atriumlu Ev"in apsisli büyük peristil avlusunu süsleyen portreleri, bu kategorinin örnekleri olarak gösterilebilir. Erken İmparatorluk Dönemi ile MS altıncı yüzyıl arasında kullanılmış olan bu evdeki[69] portreler, ev sahibinin Klasik eğitim ve özellikle felsefe ile olan ilişkisine yapılan belirgin atıflardı.[70] Ancak, tasvir edilen figür repertuvarı evden eve değişebiliyor ve ev sahibinin kişisel zevkine veya

bürgerlich-hellenistischen Wohnkultur in Kleinasien," *Stadtisches Wohnen im ostlichen Mittelmeerraum, 4. Jh. v. Chr.–1. Jh. n. Chr., Akten des internationalen Kolloquiums vom 24.–27. Oktober 2007 an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, ed. Sabine Ladstätter ve Veronika Scheibelreiter, DenkWien 397/AF 18 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2010), 130.

65 Inge Uytterhoeven, "Know Your Classics! Manifestations of 'Classical Culture' in Late Antique Domestic Contexts," *Faces of Hellenism. Studies in the History of the Eastern Mediterranean (4th century B.C.–5th century A.D.)*, ed. Peter Van Nuffelen, StudHell 48 (Leuven: Peeters, 2009), 321–42. Geç Antik Dönem'in üst sınıfına ait evlerde sergilenen heykellerin seçimi konusunda belirleyici bir unsur olan *paideia* için, bkz. Videbech, "Private Collections," 466.

66 Bu sütun başlıkları için, bkz. Dillon, "Figured Pilaster Capitals," 731–44; Stirling, *The Learned Collector*, 216–17; Michelle L. Berenfeld, "The Triconch House and the Predecessors of the Bishop's Palace at Aphrodisias," *AJA* 113, no. 2 (2009): 220; Berenfeld, *Triconch House*, 56.

67 Roma evlerinde uygulanan bu ilkeler için, bkz. Dwyer, "Collectible Singletons," 306, 309, 311, 315; Gazda, "Domestic Displays," 374–89. Geç Antik Dönem için, bkz. Uytterhoeven, "Splendid Luxury," 140–45.

68 Michael Vickers, "Observations on the Octagon at Thessaloniki," *JRS* 63 (1973): 111–20. Aphrodisias ve Selanik'te ortaya çıkarılan figürsel başlıkların bir karşılaştırması için, bkz. Dillon, "Figured Pilaster Capitals," 744.

69 Ian Lockey, "The Atrium House: The Archaeology of a Late Antique Residence," *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006–2012*, ed. Roland R. R. Smith, Julia Lenaghan, Alexander Sokolicek ve Katherine Welch, JRA Suppl. Series 103 (Portsmouth, RI: JRA, 2016), 243. Bu ev için, bkz. Berenfeld, *The Triconch House*, 54.

70 Kalkan portreleri, evden çıkarılan ve MS birinci yüzyıl ile beşinci yüzyıl arasına tarihlenen 68 heykel parçası arasındaydı: bkz. Lockey, "The Atrium House," 251–52. Kalkanların detaylı bir incelemesi için, bkz. Roland R. R. Smith, "Late Roman Philosopher Portraits from Aphrodisias," *JRS* 80 (1990): 127–55; Roland R. R. Smith, "Late Roman Philosopher Portraits," *Aphrodisias Papers 2. The Theatre, a Sculptor's Workshop, Philosophers and Coin Types*, ed. Roland R. R. Smith ve Kenan Tevfik Erim, JRA Suppl. Series 2 (Ann Arbor: JRA, 1991), 143–58.

Şekil 7. Chiragan, Geç Roma Dönemine ait villa. A) Üzerinde Asklepios tasviri bulunan mermer tondo (MS üçüncü yüzyılın sonu). B) Üzerinde Hygieia tasviri bulunan mermer tondo (MS üçüncü yüzyılın sonu) (P. Capus, "The sculptures of the Roman Villa of Chiragan," Toulouse, 2019, çevrimiçi, açık erişim, erişim tarihi 20 Temmuz 2025 <https://villachiragan.saintraymond.toulouse.fr/en>).

bakan kişilere iletmek istediği özel mesaja göre uyarlanabiliyordu. Chiragan'daki (Martres-Tolosane, Haute-Garonne) MS dördüncü yüzyıla tarihlenen kırsal villada bulunan şifa tanrılarının portre kalkanları, Asklepios ve Hygieia'nın da böylesine görkemli bir üst sınıf ortamında sergilenmeye uygun görüldüklerini göstermektedir (Şekil 7). Evde, tanrıların ve mitolojik figürlerin (örneğin; Herakles'in On İki İşi, Kibele, Minerva ve Attis) gerçek boyutlarından daha büyük tasvir edilmiş portre büstlerinin yer aldığı toplam sayısı en az on üçü bulan kalkan açığa çıkmıştır.[71]

Lea Stirling'e göre, eldeki bulgular Asklepios ve Hygieia'nın çok sayıda özel heykel koleksiyonunda yer aldığını ve özellikle Akdeniz Havzası'nın doğu kesiminde popüler olduğunu göstermektedir. Hatta Asklepios, mitolojik ev heykelcikleri arasında en sık rastlanan tanrıydı.[72] Chiragan'da görüldüğü üzere, Batı'daki koleksiyonlarda yer alan şifa tanrıları, Doğu Akdeniz'e özgü bir tercihi veya zevki yansıtıyor gibi görünmektedir.[73] Asklepios ve Hygieia temsilleri ister etkin bir biçimde ev içi kült faaliyetlerine konu olmuş, ister alegorik, temsili ya da dekoratif bir rol üstlenmiş olsun; Geç Antik Dönem'e ait çok sayıdaki özel koleksiyonda şifa tanrılarından bir ya da daha fazlasının bulunması, ev sahiplerinin onları ev ortamının önemli bir parçası olarak gördüklerini kanıtlamaktadır.

71 Bu villa, 120'den fazla heykel ile bugüne kadar bilinen en zengin Geç Antik Dönem heykel koleksiyonlarından birine sahiptir: bkz. Sarah Elizabeth Beckmann, "The Idiom of Urban Display: Architectural Relief Sculpture in the Late Roman Villa of Chiragan (Haute-Garonne)," *AJA* 124, no. 1 (Ocak 2020): 133, 137–40.

72 Stirling, *The Learned Collector*, 13–14, 223, 232.

73 Bir başka örnek, heykel koleksiyonu Küçük Asya ile ilişkilendirilebilecek olan, Madrid yakınlarındaki Valdetorres de Jarama'da yer alan villadır: bkz. Stirling, *The Learned Collector*, 179–81. Naissos yakınlarındaki Mediana'da bulunan ve yukarıda da bahsedilen MS dördüncü yüzyıldan kalma villa ile Stobi'deki "Theodosius Sarayı"na ait heykel koleksiyonlarında da Doğu Akdeniz etkisi açıkça görülür: Stirling, *The Learned Collector*, 195–98.

Sağlık ve Hijyene "İnsani" bir Yaklaşım

Roma Dönemi ve Geç Antik Dönem'de yaşamış ev sahipleri, şifa tanrılarının tasvirlerine evlerinin merkezinde yer vermenin yanı sıra, evlerini sağlıklı bir şekilde yaşanacak yerler haline getirmek için belirli pratik müdahalelere de başvurmuşlardı.

Akan Su: Temiz bir Ev Oluşturma

Bunlar arasında, su altyapısı ve sağlığa ilişkin önlemler önemli bir rol oynamıştı.[74] Geç Klasik ve özellikle Helenistik dönemlerde, su tedarik sistemleri ve kanalizasyonlar halihazırda kullanılmaktaydı (örneğin; Priene'de); ancak Pergamon'da olduğu gibi evlerin çoğu, su ihtiyacını özel sarnıç ve kuyularla gideriyordu.[75] Ayrıca, daha iyi donanımlı evlerde, boru sistemleri ve kanalizasyon ile bağlantılı kurna veya oturma banyolarından oluşan, çimento zemin üzerine yerleştirilmiş küçük ölçekli hamam altyapısı mevcuttu. Buna, konutlarının %30'unun ayrı bir hamama sahip olduğu Olynthos'taki Geç Klasik Dönem evlerinde yer alan hamam odaları[76] ve Delos'ta ortaya çıkarılmış ev hamamları ve tuvaletler[77] örnek gösterilebilir. Bu hamam odaları, yıkanma faaliyetinin gerçekleştirildiği tamamen işlevsel mekânlar olarak tasarlanmıştı. Yıkanma mekânlarının sınırlı boyutları, basit planları ve genel olarak dekorasyon yönünden eksik oluşları, konutlara dahil edilmelerinin temelinde pratik kaygıların yattığını göstermektedir. Ayrıca, mutfak alanlarına yakın olmaları, su kaynaklarının paylaşılmasını ve atık suyun geri dönüştürülmesini mümkün kılmıştı.[78]

Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren, MÖ birinci yüzyıldan MS birinci yüzyıla geçiş sırasında, Küçük Asya'daki kentsel su kaynakları, takip eden yüzyıllarda daha da çoğalacak olan kamusal sukemerlerinin inşası sayesinde büyük ölçüde artmıştı.[79] Böylece boru sistemiyle kentlere büyük miktarlarda su taşınmış ve hem hamam kompleksleri, *latrina*lar, çeşmeler ve *nymphaeum*lar gibi kamu

74 Ayrıca, antik metinler Vitruvius (*De arch.* 6.4.1–2) ve Genç Plinius (*Ep.* 5.6.1–5) da dahil olmak üzere Yunan ve Latin yazarların evin konumu, yönü ve farklı bileşenleri gibi diğer hususların da öneminin farkında olduklarını gösterir. Yerleşimlerin ve binaların sağlığa uygun şekilde planlanması için, bkz. Cornelis van Tilburg, "A Good Place to Be: Meteorological and Medical Conditions in Ancient Cities," *Mnemosyne*, dördüncü seri, 68, no. 5 (2015): 794–813. Vitruvius için, bkz. John Gelder, "Design with Climate in Ancient Rome: Vitruvius Meets Olgyay," *Engaging Architectural Science: Meeting the Challenges of Higher Density. 52nd International Conference of the Architectural Science Association (ANZAScA) 28 Nov–1 Dec 2018, Melbourne, Australia*, ed. Priyadarsini Rajagopalan ve Mary Myla Andamon (Melbourne: ANZAScA and RMIT University, 2018), 745–52.

75 Daha önceki dönemlere ait uygulamalar için, bkz. Deborah Chatr Aryamontri, "Running Water: Advances in Urban Water Supply during the Roman Empire," *The Nature and Function of Water, Baths, Bathing, and Hygiene from Antiquity through the Renaissance*, ed. Cynthia Kosso ve Anne Scott, Technology and Change in History 11 (Leiden: Brill, 2009), 322. Helenistik Dönem sarnıçları için, bkz. Dora P. Crouch, *Water Management in Ancient Greek Cities* (Oxford ve New York: OUP, 1993), 152. Kuyular için, bkz. Andrew I. Wilson, "Hydraulic Engineering and Water Supply," *Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World*, ed. John Peter Oleson (Oxford: OUP, 2008), 285–87.

76 Nicholas Cahill, *Household and City Organization at Olynthus* (New Haven, CT ve Londra: YUP, 2002), 154; Stavros Yannopoulos, Christos Yapijakis, Asimina Kaiafa-Saropoulou, George Antoniou ve Andreas N. Angelakis, "History of Sanitation and Hygiene Technologies in the Hellenic World," *WaSHDev* 7, no. 2 (2017): 169.

77 Monika Trümper, *Wohnen in Delos. Eine baugeschichtliche Untersuchung zum Wandel der Wohnkultur in hellenistischer Zeit*, Internationale Archäologie 46 (Rahden: Leidorf, 1998), 62–65; Monika Trümper, "Baden im späthellenistischen Delos I: Die öffentliche Badeanlage im Quartier du Théâtre," *BCH* 130 (2006), 185; Helene Wurmser, "Hellenistic Living in the Aegean," *Stadtisches Wohnen im ostlichen Mittelmeerraum, 4. Jh. v. Chr.–1. Jh. n. Chr., Akten des internationalen Kolloquiums vom 24.–27. Oktober 2007 an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, ed. Sabine Ladstätter ve Veronika Scheibelreiter, DenkWien 397/AF 18 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2010), 15; Yannopoulos vd., "History," 170.

78 Uytterhoeven, "Bathing," 293–94.

79 Inge Uytterhoeven, "Running Water. Aqueducts as Suppliers of Private Water Facilities in (Late) Roman Asia Minor," *Historische Wasserleitungen. Gestern – Heute – Morgen. Tagungsband des Internationalen Frontinus-Symposiums. Wien, 19.–23. Oktober 2011*, ed. Gilbert Wiplinger, BaBesch Suppl. 24 (Leuven: Peeters, 2013), 145–47.

binalarına hem de özel konutlara su tedarik edilmişti. Kamusal su ve kanalizasyon sistemleriyle özel yapılar arasında kurulan bağlantıların yüksek maliyetlerini karşılayabilen ev sahipleri, Ephesos'taki Roma İmparatorluk Dönemi "Yamaç Ev 1 ve 2"de görüldüğü üzere,[80] evlerini havuz, çeşme, tuvalet ve hamam gibi suyla ilişkili çeşitli özel yapılarla donatmışlardı.[81] Bu uygulama, Sagalassos'taki "Kent Konağı"nda ve Ksanthos'taki "Likya Akropolisi'ndeki Konut"ta görüldüğü üzere, konutlara çok daha fazla sayıda ve baskın su yapılarının dahil edildiği Geç Antik Dönem'de de devam etti.[82] Bu tesisler arasında, MS birinci yüzyılın başlarından itibaren "Roma/İtalyan" modeline göre inşa edilmiş olan özel hamamlar ayrıca önemliydi. Bu hamamlar, İtalya ve Batı'daki örneklerine[83] benzer şekilde, tipik olarak *praefurnium* (ocak) tarafından üretilen sıcak havanın zemini taşıyan *pilae* (küçük ayaklar) arasında ve duvarlardaki *tubuli* (borular) aracılığıyla dolaştırıldığı yerden ısıtma yöntemi olan hipokaust sistemi ile ısıtılıyordu ve farklı sıcaklıklara ve sabit bir sıralanışa sahip bir dizi odadan oluşuyordu.[84] Pergamon'daki "Z Binası"nda bulunan MS birinci yüzyıla ait hamam[85] gibi bilinen en eski

80 "Yamaç Ev 1 ve 2"nin su şebekesi için, bkz. Hilke Thür, "Öffentliche und private Wasserversorgung und Entsorgung im Zentrum von Ephesos," *Cura aquarum in Ephesus: Proceedings of the Twelfth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region, Ephesus/Selçuk, Turkey, October 2–10, 2004*, ed. Gilbert Wiplinger, BABesch Suppl. 12/*SOSCHRÖAI* 42 (Dudley, Mass.: Peeters, 2006), 67–71; Gilbert Wiplinger, "Stand der Erforschung der Wasserversorgung in Ephesos/Türkei," *Frontinus-Schriftenreihe* 27 (2006): 35–39. Avusturya Bilimler Akademisi tarafından FiE Serisi'nde yayınlanan, "Yamaç Ev 2"nin "Konut Birimleri"ne ait ciltlerde su ile ilişkili özellik ve yapıları konu alan çalışmalara bakınız.

81 Kamusal olmayan yapıların su bağlantılarının yüksek maliyeti için, bkz. Barry Hobson, *Latrinae et Foricae. Toilets in the Roman World* (Londra: Duckworth, 2009), 117–18; Christer Bruun, "Roman Emperors and Legislation on Public Water Use in the Roman Empire: Clarifications and Problems," *Water History* 4, no. 1 (Nisan 2012): 17; Andrew I. Wilson, "Water, Power and Culture in the Roman and Byzantine Worlds: An Introduction," *Water History* 4, no. 1 (2012): 1, 4–5; Uytterhoeven, "Running Water," 151.

82 Sagalassos için, bkz. Inge Uytterhoeven ve Femke Martens, "Private Bathing and Water Consumption at Sagalassos (SW-Turkey) and Asia Minor," *Cura Aquarum in Jordania. Proceedings of the Thirteenth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region, Petra/Amman, Jordan, March 31–April 9, 2007*, ed. Christoph Ohlig, Schriften der DWhG Sonderband 12 (Siegburg: DWhG, 2008), 285–300; Uytterhoeven, "Bathing," 298–99. Ksanthos için, bkz. Anne-Marie Manière-Lévêque, "Habitat proto-byzantin à Xanthos: les espaces de réception de la grande résidence nord-est de l'acropole lycienne," *The IIIrd International Symposium on Lycia 7–10 November 2005 Antalya. Symposium Proceedings Volume I*, ed. Kayhan Dörtlük ve Tarkan Kaya (Antalya: AKMED, 2007), 425–40; Anne-Marie Manière-Lévêque, "The House of the Lycian Acropolis at Xanthos," *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops*, ed. Luke Lavan, Lale Özgenel ve Alexander Constantine Sarantis, LAA, cilt 3, no. 2 (Leiden: Brill, 2007), 475–94; Anne-Marie Manière-Lévêque, *Corpus of the Mosaics of Turkey II, Xanthos, Part 2, The West Area* (Bursa: UÜY, 2012), 108.

83 Roma ve İtalya'daki özel hamamlar için, bkz. Xavier Lafon, "Les bains privés dans l'Italie romaine au IIe siècle av. J.-C.," *Les thermes romains. Actes de la table ronde organisée par l'École française de Rome (Rome, 11–12 novembre 1988)*, CÉFR 142 (Roma: ÉFR, 1991), 97–114; Emanuele Papi, "*Ad delenimenta vitiorum* (Tac. Agr. 21). Il balneum nelle dimore di Roma dall'età repubblicana al I secolo D.C.," *MÉFRA* 111, no. 2 (1999): 695–728; Nathalie de Haan, *Römische Privatbäder: Entwicklung, Verbreitung, Struktur und sozialer Status* (Frankfurt: Peter Lang, 2010).

84 Bu özelliklere sahip "Roma" hamamları MÖ ikinci yüzyıldan itibaren İtalya'da, özellikle de Campania'da ortaya çıkmıştır. "Roma" hamamının tanımı için, bkz. Garrett G. Fagan, "The Genesis of the Roman Public Bath: Recent Approaches and Future Directions," *AJA* 105, no. 3 (2001): 403–4. Roma Dönemi özel hamamları üzerine yapılan araştırmaların genel bir değerlendirmesi için, bkz. Uytterhoeven, "Bathing," 287–91 (özellikle Küçük Asya); Sadi Maréchal, "Research on Roman Bathing: Old Models and New Ideas," *RBPH/BTFG* 90, no. 1 (2012): 150–51.

85 "Z Binası"nın fırınla bağlantılı tek ısıtmalı bir mekândan oluşan hamamı için, bkz. Martin Bachmann, "Bau Z in Pergamon—Analyse einer Langfristnutzung," *Stadtisches Wohnen im ostlichen Mittelmeerraum, 4. Jh. v. Chr.–1. Jh. n. Chr., Akten des internationalen Kolloquiums vom 24.–27. Oktober 2007 an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, ed. Sabine Ladstätter ve Veronika Scheibelreiter, DenkWien 397/AF 18 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2010), 183–84; Martin

örnekler nispeten küçükken, daha sonraki özel hamamlar genellikle bir *apodyterium* (soyunma odası), *frigidarium* (soğuk oda), *tepidarium* (ılık oda), *caldarium* (sıcak oda) ve hatta bazen bir sauna (*laconium* veya *sudatorium*) ile donatılırdı. Bu tür kapsamlı ev hamamı komplekslerinin erken örnekleri Pergamon'daki "Peristilli Ev VII" ve Sagalassos'taki "Kent Konağı"nın peristilli öncülü (her ikisi de MS birinci yüzyıl sonu–ikinci yüzyıl başına tarihlenir) ile yine Pergamon'daki "Peristilli Ev II" (MS ikinci yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir) yapılarında görülmektedir.[86] Roma İmparatorluk Dönemi ve daha sonra Geç Antik Dönem özel hamamlarının zemin mozaikleri, duvar resimleri ve mermer kaplamalarla süslenmiş lüks mekân tasarımları (örneğin; Sagalassos'taki "Kent Konağı"—**Şekil 8**;[87] Antandros'taki "Yamaç Ev"[88]), Helenistik Dönem'deki özel hamam kullanıcılarının aksine, bu dönemin ev sahiplerinin tek kaygılarının hijyen ve sağlık olmadığını açıkça göstermektedir.[89] İşlevselliği ve estetik kaygıları birleştiren "Batılı" hamamların görülmeye başlaması, Roma hakimiyeti altındaki üst sınıfa mensup kimselerin evlerinde "Romalı/İtalyan" unsurların benimsenmesi ve uyarlanması bağlamının bir parçasıydı.[90] Böylece, ev hamamları birinin "Roma İmparatorluk" kültürünün bir parçası olduğunu ifade ediyor; aynı zamanda üst sınıfa ait olmakla eşanlamlı hale geliyordu.[91] Ancak, özel bir hamam kompleksine sahip olmak, sahiplerinin kamusal hamamlarını kullanmayı bıraktıkları anlamına gelmiyordu. Bu durum, Ephesos'taki "Yamaç Ev 2"de yer alan "Konut Birimi 2 ve 4"ün duvarlarına yazılan ve hanelerin harcamalarını listeleyip hamam ziyaretlerini içeren grafitilerde açıkça görülmektedir.[92] Nihayetinde, hamamlar rahatlamanın

Bachmann, "Baugeschichtliche Genese von Bau Z," *Die Stadtgrabung Teil 5. Bau Z. Architektur und Wanddekor*, ed. Martin Bachmann ve Wolfgang Radt, AvP, cilt 15, no. 5 (Berlin: De Gruyter, 2017), 180–82.

86 Pergamon'daki evlerin hamamları için, bkz. Ulrike Wulf, *Die Stadtgrabung 3. Die hellenistischen und römischen Wohnhäuser von Pergamon: unter besonderer Berücksichtigung der Anlagen zwischen der Mittel- und der Ostgasse*, AvP, cilt 15, no. 3. (Berlin: de Gruyter, 1999), 71–101; Uytterhoeven, "Bathing," 297, 303–4; Ulrike Wulf-Rheidt, "Die antiken Wohnhäuser von Pergamon," *Pergamon: Panorama der antiken Metropole. Begleitbuch zur Ausstellung: eine Ausstellung der Antikensammlung der Staatlichen Museen zu Berlin*, ed. Ralf Grüßinger, Volker Kästner ve Andreas Scholl (Berlin: Antikensammlung, Staatliche Museen zu Berlin, 2011), 268. Sagalassos'taki özel hamam kompleksi için, bkz. Uytterhoeven, "Bathing," 297–99.

87 Hamamdaki mozaikler için, bkz. Uytterhoeven vd., "Late Antique Private Luxury," 377–79, 389, 392–93.

88 Antandros'taki özel hamam için, bkz. Gürcan Polat ve Yasemin Polat, "Antandros 2003–2004 Yılı Kazıları," *KazSonTop* 27, no. 2 (2006): 90–91; Gürcan Polat, Yasemin Polat ve Kahraman Yağız, "Antandros 2005 Yılı Kazıları," *KazSonTop* 28, no. 2 (2007): 44–45; Gürcan Polat vd., "Antandros 2006 Yılı Kazıları," *KazSonTop* 29, no. 2 (2008): 457; Uytterhoeven, "Bathing," 305–6. Hamamın mozaikleri için, bkz. Yasemin Polat ve Seçil Çokoğullu. "The Mosaics of Roman House *(sic)* in Antandros/Antandros'ta Bulunan Roma Evi Mozaikleri," *JMR* 10 (2017): 299–310.

89 Küçük Asya'daki özel hamamların dekorasyonu için, bkz. Uytterhoeven, "Bathing," 317–19.

90 Uytterhoeven, "Bathing," 287–346. Bu gelişme, "Roma" hamamlarının yanı sıra, siyah-beyaz mozaikler ve *opus sectile* (mermer ve renkli taşlardan yapılmış geometrik ve figürsel parçalardan oluşan döşemeler) gibi "Batılı" süslemelerin kullanımını da içeriyordu: bkz. Inge Uytterhoeven, "Following 'Western' Fashion Trends. The Impact of 'Italian' Elements on Private Housing in Roman Imperial Asia Minor," *Zwischen Bruch und Kontinuität. Architektur in Kleinasien im Übergang vom Hellenismus zur römischen Kaiserzeit/Continuity and Change—Architecture in Asia Minor During the Transitional Period from Hellenism to the Roman Empire, Tagung an der Universität Graz, 26.–29. April 2017*, ed. Ute Lohner-Urban ve Ursula Quatember, Byzas 25 (İstanbul: Ege Yayınları, 2017), 453–71.

91 Özel hamamların Galya ve *Germania Inferior*'daki villalarda oynadığı benzer rol için, bkz. Sadi Maréchal, "'Quod grata lavacra nitescunt': Roman Villa Baths as Markers of Elite Competition in Continental North-Western Europe," *EJA* 24, no. 4 (2021): 477–95.

92 Hans Taeuber, "VI Graffiti," *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 4. Befund, Ausstattung, Funde. Textband*, ed. Hilke Thür, FiE, cilt 8, no. 6 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2005), 132, 138, GR 50; Hans Taeuber, "B.IV Graffiti," *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheiten 1 und 2. Baubefund, Ausstattung und Funde. Textband*, ed. Friedrich Krinzinger, FiE, cilt 8, no. 8 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2010), 122–25, 474, GR 158.

Şekil 8. Sagalassos, "Kent Konağı," özel hamam kompleksinin MS birinci yüzyılın sonu–ikinci yüzyılın başına tarihlenen mozaiklerini içeren "IX no.lu Mekân" (sağda) ve "X no.lu Mekân" (solda) (Sagalassos Arkeolojik Araştırma Projesi).

ve sosyal etkileşimin merkezi bir rol oynadığı favori buluşma yerleriydi[93] ve ev sahipleri her gün evlerinde yıkanmak yerine, belirli günler kamusal hamamlarını tercih edebiliyorlardı.

Evdeki Su Tesisatlarıyla Gösteriş Yapma

Ayrıca, Roma İmparatorluk Dönemi ve özellikle Geç Antik Dönem evlerinde misafir kabulünün artan önemi, özel hamamları misafirlerin akşam ziyafeti sırasında yemek masasına uzanmadan önce ağırlanabilecekleri mekânlara dönüştürmüştü.[94] Sidonius Apollinaris'in MS beşinci yüzyıla ait villa tasviri (*Epist.* 2.2.8–9) gibi Roma ve Geç Antik Dönem edebi kaynaklarının bizlere aktardığına göre,[95] zengin bir şekilde süslenmiş özel hamam odaları, misafirleri kamusal hamamlarındaki gürültülü kalabalıklardan uzakta, daha samimi ve lüks bir ortamda kabul etme fırsatı sunuyordu.[96] Özel hamamların misafir kabulündeki rolü, evlerdeki konum-

93 Sadi Maréchal, "Research," 152.

94 Uytterhoeven, "Splendid Luxury," 123–63.

95 Roma Dönemi'ne ait özel hamamlarda misafir kabulüne ilişkin edebi kanıtlara yapılan atıflar için, bkz. Nathalie de Haan, "Si aquae copia patiatur: Pompeian Private Baths and the Use of Water," *Water Use and Hydraulics in the Roman City*, ed. Ann Olga Koloski-Ostrow, Colloquia and Conference Papers (Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt, 2001), 42; Nathalie de Haan, "Luxus Wasser. Privatbäder in der Vesuvregion," *Luxus und Dekadenz: römisches Leben am Golf von Neapel*, ed. Rudolf Aßkamp, Marijke Brouwer ve Jörn Christiansen (Mainz: P. von Zabern, 2007), 134–36.

96 Seneca'nın MS birinci yüzyıl Roması'nda, konakladığı yerin yanındaki bir hamamdan gelen rahatsız edici sesleri tartışırken aktardığı gibi (*Ep.* 56).

larından da anlaşılmaktadır: Bu hamamlar, çoğunlukla peristilli merkez avluların erişimindeydi veya kabul mekânlarına yakın konumlandırılmışlardı. Pergamon'daki "Z Binası"nda yer alan ve yukarıda da bahsedilen erken dönem hamamında ve biraz daha geç döneme ait Roma İmparatorluk hamam kompleksleri olan, Sagalassos'taki "Kent Konağı"nın öncülü ile Pergamon'daki "Peristilli Ev II"de de bu durum söz konusuydu.[97] Geç Antik Dönem'de özel hamamlar, Hierapolis'teki "İon Sütun Başlıklı Ev"de bulunan ve MS beşinci ve altıncı yüzyıllarda apsisli büyük bir kabul salonuna doğrudan erişimi olan iki odalı hamamda görüldüğü gibi, evlerin ziyaretçilere açık olan merkezi alanlarında yer almayı sürdürdü.[98] Benzer şekilde, Sardis'teki "Geç Roma Dönemi Konağı"nda, yer kanalları ve mermer oturağı bulunan MS beşinci yüzyıl başlarına ait bir tuvalet, kabul alanına erişim sağlayan peristilli bir alanın kuzeyinde yer alıyordu.[99] Yine aynı şekilde, Aphrodisias'taki "Trikonchos Evi"nde bulunan MS beşinci yüzyıla ait hamamlar da, peristil avlunun güneyinde yer alıp trikonç planlı büyük yemek salonuna yakın konumlanmış olmaları nedeniyle, konukların kolayca ulaşabildiği yerdeydiler. Bu hamamlar ayrıca mekânların konumlandırılmasında başka pratik kaygıların da rol oynadığını göstermektedir: Hamamlar, hizmet sunan diğer odalarla aynı küme içinde yer alarak ortak olan su ve ısıtma tesisatını paylaşabilirdi.[100] MS altıncı yüzyılda, "Trikonchos Evi"nin güney uzantısına, ısıtılabilen mermer kaplı bir mekân ile sokak giderine bağlı bir tuvaletten oluşan ikinci bir hamam inşa edilmişti. Hamamın güneyde yer alan ve yeni inşa edilmiş olan apsisli salona yakın bulunan konumu, misafir kabul geleneklerinin bu sonraki evrede de devam ettiğini göstermektedir.[101] Ayrıca, tuvaletin hamama yakın olması, evdeki atık su ile kolayca yıkanmasını mümkün kılıyordu. Aynı temsili ve pratik motivasyonlar, Antandros'taki "Yamaç Ev"in yukarıda bahsedilen ve evin misafir kabul mekânlarından erişilebilen hamam kompleksinde de geçerliydi. Burada da peristil avludan erişilebilen özel bir tuvalet, binaya yakındaki hamamlardan gelen atık suyla yıkanabilecek şekilde konumlandırılmıştı.[102] Benzer şekilde, Sagalassos'ta, özel hamam kompleksi bulunan Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait bir peristil konutu da içerisinde barındıran MS dördüncü yüzyıl sonu–beşinci yüzyıl başına tarihlendirilen "Kent Konağı"ndaki hamam kompleksine de, peristil avlu ile güneyindeki yemek salonu gibi kabul mekânlarından kolaylıkla ulaşılabiliyordu. Ancak, aynı zamanda, pratik nedenlerden dolayı bu hamam kompleksi bir mutfak/hizmet alanı ve kamusal tahliye kanalına bağlı bir tuvalet ile evin aynı alanında gruplanmıştı (**Şekil 9**).[103] Bu Geç Antik Dönem örneklerinde görüldüğü gibi, çoğunlukla kamusal kanalizasyon şebekesine bağlı olan tuvaletler, halihazırda Roma İmparatorluk evlerinin hizmet bölümlerinde inşa edilmiş durumdaydı ve bazen sonraki dönemlerde hamam-

97 Uytterhoeven, "Bathing," 320–21.

98 Rafaella Bortolin, "La Casa dei Capitelli Ionici," *Le abitazioni dell'insula 104 a Hierapolis di Frigia*, ed. Annapaola Zaccaria Ruggiù, Hierapolis di Frigia 12 (İstanbul: Ege Yayınları, 2019), 86–90.

99 Marcus L. Rautmann, "A Late Roman Town House at Sardis," *Forschungen in Lydien,* ed. Elmar Schwertheim, AMS 17 (Bonn: Rudolf Habelt, 1995), 58; Lale Özgenel, "Between Public and Private: Re-thinking Architecture and Use in Late Antique Houses in Asia Minor," *Abitare nel Mediterraneo tardoantico. Atti del II convegno internazionale del Centro interuniversitario di studi sull'edilizia abitativa tardoantica nel Mediterraneo (CISEM) (Bologna 2–5 Marzo 2016)*, ed. Isabella Baldini ve Carla Sfameni, Insulae Diomedeae 35 (Bari: Edipuglia, 2018), 544.

100 Başka Roma İmparatorluk ve Geç Antik örnekleri için, bkz. Uytterhoeven, "Bathing," 320–21; Özgenel, "Between Public and Private," 544. Aphrodisias'taki "Trikonchos Evi"nin özel hamamına dair yayımlanan en yakın tarihli çalışma için, bkz. Berenfeld, *The Triconch House*, 48–50.

101 Berenfeld, *The Triconch House*, 50–51.

102 Özgenel, "Between Public and Private," 544.

103 Uytterhoeven ve Martens, "Private Bathing," 295–96; Uytterhoeven, "Running Water," 150.

Şekil 9. Sagalassos, "Kent Konağı," özel hamam kompleksinin (mavi), "XIII no.lu Peristil Avlu"nun (kırmızı), "XL no.lu Misafir Kabul Mekânı"nın (turuncu) ve tuvaletli hizmet alanının (yeşil) 2013'te çıkarılan planı (Sagalassos Arkeolojik Araştırma Projesi'ne ait plan Inge Uytterhoeven tarafından uyarlanmıştır).

larla birleştiriliyordu.[104] Genellikle duvar resimleriyle zenginçe süslenmiş mermer kaplı bu lüks tuvaletler, "Yamaç Ev 2"de misafir kabulünün önemli unsurlarıydı.[105] Roma tuvaletlerinin temizlenmesi için suyun geri dönüştürülmesi uygulaması, Ephesos'taki "Yamaç Ev 2"nin içinde bulunan "Konut Birimi 4"ün üst katında, bir su havuzu *("nymphaeum")* ile bir mutfağın yanında yer alan, MS ikinci yüzyılın ortalarında inşa edilmiş ve genel kanalizasyona bağlı olan bir tuvalette görülebilmektedir.[106]

Hijyenik bir Ev?

Özel hamamlar ve tuvaletler çok sayıdaki kent sakiniyle birlikte kullanılan halka açık havuzlardan ve tuvaletlerden daha hijyenik gibi görünseler de, özel kanalizasyon ve tuvalet gibi tesisatlarla ilgili sıkı düzenlemelerin olmaması nedeniyle modern hijyen standartlarını her zaman karşılamıyorlardı.[107] Hierapolis'teki "İon Sütun Başlıklı Ev"de bulunan üç kişilik tuvalet gibi, üst sınıf mensubu kimselere ait bazı evlerde özel tuvaletler mutfaklarda yer alırdı. Tuvalet alanının, mutfakla arasına ahşap paravan taşıyan alçak bir duvar yerleştirilmesi ile bir nebze de olsa izole edildiği Hierapolis örneğinde olduğu gibi, tuvaletler mekânın geri kalanından ayrılmış olsa bile, mutfağa yakın konumları kirliliğe ve hoş olmayan durumlara yol açmış olmalıdır.[108] Ayrıca, havuzlardaki suyun kalitesi ilgili problemler ve havuzların hem sağlıklı hem de hasta insanların ortak kullanımında olması gibi Roma kamusal hamamlarındaki hijyen (eksikliği) ile ilgili olarak dile getirilen bazı sorunlar[109] özel hamamlar için de geçerli olmalıdır. Aralarında MS birinci yüz-

104 Uytterhoeven, "Running Water," 150. İtalya'da (özellikle Pompeii'de) suyun tuvaletlerin temizliğinde kullanılması ile ilgili bir çalışma için, bkz. Gemma Jansen, "Chapter Sixteen. The Water System. Supply and Drainage," *The World of Pompeii*, ed. John Joseph Dobbins ve Pedar William Foss, The Routledge Worlds (Londra/New York: Routledge, 2007), 262, 264; Hobson, *Latrinae*, 119–20.

105 Kabul alanlarına yakın şekilde konumlandırılan "Konut Birimi 6"da yer alan "Mekân 36bL" ile "Konut Birimi 4"te bulunan "SR 9a"nın her ikisi de, "Yamaç Ev 2"deki Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen lüks tuvaletlerin örnekleridir. Bkz. Elisabeth Rathmayr, "The Significance of the Ephesian 'Terrace Houses' as Residences of the Elite in the Greek East," *The Palimpsest of the House: Re-Assessing Roman, Late Antique and Early Islamic Living Patterns. 8th International RCAC Annual Symposium*, ed. Inge Uytterhoeven ve Alessandra Ricci, ANAMED Series (İstanbul: KÜY, 2022), 84. Diğer yandan, "Yamaç Ev 2"deki "Konut Birimi 7"de, evin hizmet alanında bulunan ve duvarlarıyla zemini süslemesiz olan tuvalet ("34/34a") gibi daha basit tuvaletler, ev çalışanları tarafından kullanılmış gibi görünüyor. Bkz. Elisabeth Rathmayr, "XXIII Haustypus und Raumfunktionen," *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 7. Baubefund, Ausstattung und Funde*, ed. Elisabeth Rathmayr, FiE, cilt 8, no. 10 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2016), 668–70 (2.2. Nebenräume: Wirtschaftsräume und Latrine); Rathmayr, "The Significance," 84.

106 Hilke Thür, "III Baubeschreibung," *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 4. Befund, Ausstattung, Funde*. *Textband*, ed. Hilke Thür, FiE, cilt 8, no. 6 (Viyana: Verlag der ÖAW, 2005), 79, 84–89. Ephesos'taki "Yamaç Ev 2"nin tuvaletleri için, bkz. Wiplinger, "Stand der Erforschung," 38–45.

107 Bkz. Louise Cilliers, "Public Health in Roman Legislation," *ActaCl* 36 (1993): 5–6. Roma toplumundaki temizlik duruma ilişkin "İyimserler" ile "Kötümserler" arasındaki akademik fikir ayrılığı için, bkz. C. M. Jansen, "Studying Roman Hygiene: The Battle between the 'Optimists' and the 'Pessimists,'" *Cura Aquarum in Sicilia. Proceedings of the Tenth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region. Syracuse, May 16–22, 1998*, ed. Gemma C. M. Jansen, BABesch Suppl.6 (Leuven: Peeters, 2000), 275–79.

108 Odun kömürü kalıntıları temel alınarak ahşap paravanın varlığı tespit edilebilmektedir: bkz. Rafaella Bortolin, "La Casa dei Capitelli Ionici," *Le abitazioni dell'insula 104 a Hierapolis di Frigia*, ed. Annapaola Zaccaria Ruggiù, Hierapolis di Frigia 12 (İstanbul: Ege Yayınları, 2019), 75–77.

109 Fagan, *Bathing in Public*, 181–88 (antik kaynaklara atıflar içerir). Bkz. Garrett G. Fagan, "Hygiene Conditions in Roman Public Baths," *Cura Aquarum in Sicilia. Proceedings of the Tenth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region. Syracuse, May 16–22, 1998*, ed. Gemma C. M. Jansen, BABesch Suppl. 6 (Leuven: Peeters, 2000), 281–86.

yılda eserler vermiş Seneca (*Ep.* 56, 2[110]), Martialis (*Epigr.* 12.19[111]) ve Petronius'un (*Sat.* 28[112]) olduğu birçok antik yazar, halka açık ve özel hamamlarda yiyecek ve içeceklerin nasıl tüketildiğini—ve bazen de nasıl döküldüğünü—aktarır. Petronius aynı pasajda, yıkanma sırasında yağ ve parfümlerin yoğun olarak kullanıldığını da ekler. Tüm bunların, hamamda kullanılan suyun ve hamam odalarının üzerindeki kirletici etkisi tahmin edilebilir. Bu nedenle, hamamların temizlik derecesi havuzlardaki suyun değiştirilme sıklığına ve yıkanma mekânlarının temizliğine bağlı olmalıdır.[113] Ayrıca, ocaktan gelen ve antik kaynaklar tarafından kamusal hamamlarda soruna sebep olduğu bildirilen koku ve dumanlar da,[114] özel hamamda yıkanma deneyimini etkilemiş olabilir. Plutarkhos'un MS birinci ve ikinci yüzyıllarda delice otu hakkında belirttiği üzere (*Quaest. conv.* 3.658E[115]), bazı bitkilerin hamamdakilerde baş ağrısına ve baş dönmesine yol açtığı bilindiğinden yakıt olarak kullanılmalarından kaçınılması gerekiyordu.

Dahası, Romalıların su ve ısıtma altyapısına ilişkin teknik bilgisi antik kentlerdeki hijyen koşullarını iyileştirmiş olsa da, halk sağlığını yüksek bir seviyeye çıkarmamıştır.[116] Örneğin, bazı hastalıklar ile farklı parazit türleri ve diğer küçük boyutlu canlıların varlığı gibi bu hastalıklara sebep olan faktörlere dair bilgi eksikliğinin bulunması, birçok olumsuz sonucu beraberinde getirmiştir. Hamam odaları, MS birinci yüzyıl yazarı olan Yaşlı Plinius'un (*NH* 11.34[117]) bahsettiği siyah böcekler (hamamböcekleri) gibi küçük canlıların yaşayıp çoğalması için ideal olan sıcak ortamı oluşturuyordu. Üstelik, İtalya'dakiler (örneğin; Herculaneum) ve *Iudaea* Bölgesi'ndekiler (İsrail ve Filistin) de dahil olmak üzere çeşitli Roma yerleşimlerinde saç ve vücut bitlerinin bulunduğuna ilişkin kanıtlar, düzenli yıkanma alışkanlığının belirli parazit türlerinden kaçınmak için her zaman yeterli olmadığını ve bulaşıcı bakteriyel hastalıkların yayılmasına katkıda bulunmuş olabileceğini göstermektedir.[118] Roma Dönemi *Iudaea*sı'nda bulunan ahşap, kemik veya fildi-

110 "Şimdi buna bir de içki satıcısının, sosisçinin, fırıncının ve kendilerine özgü ses tonlarıyla mallarının isimlerini bağıran tüm farklı pişmiş yiyecek satıcılarının çığlıklarını ekle." Çevirinin dayandığı kaynak için, bkz. Seneca, *Letters on Ethics: To Lucilius*, çev. Margaret Graver ve Anthony A. Long, The Complete Works of Lucius Annaeus Seneca (Şikago; Londra: UCP, 2015).

111 "Aemilius'u hamamda atıştırmalık satın alırken görüyoruz; dışarıda yemek yediğini söylediğinde yalan söylemediğini biliyoruz." Çevirinin alındığı kaynak için, bkz. Martial, *The Twelve Books of Epigrams*, ed. John Arthur Pott, çev. Frederick Adam Wright (Londra ve New York: George Routledge & Sons/E. P. Dutton & Co., 1924).

112 "Hamama gittik. Ter içinde kalana kadar kaldık ve sonra bir çırpıda soğuk suya girdik. Trimalchio'nun her tarafı yağlandı ve havlu yerine, en yumuşak yünlerden yapılmış battaniyelerle ovuldu. Üç masör oturmuş, gözünün önünde Falernum şarabı içiyorlardı. Tartıştılar ve bir miktarını döktüler. Trimalchio, onların sağlığına içtiklerini söyledi." Çevirinin dayandığı kaynak için, bkz. Petronius ve Seneca, *Satyricon. Apocolocyntosis*, çev. Michael Heseltine ve W. H. D. Rouse, rev. Eric Herbert Warmington, LCL 15 (Cambridge, MA: HUP, 1913).

113 Bkz. Piers D. Mitchell, "Human Parasites in the Roman World: Health Consequences of Conquering an Empire," *Parasitology* 144, no. 1 (2017): 54.

114 Fagan, *Bathing in Public*, 186–87.

115 "Zeytin dalları buhar banyosunda çok iyi ısıtır, ama diğer banyolarda zararlıdır: Keresteleri çürütür ve temeli zayıflatır; bu nedenle kamu görevlilerinin en maharetlileri, hamam kiralayanların zeytin ağacı odunu yakmasını veya ateşe delice otu tohumu atmasını yasaklar, çünkü bunun dumanı yıkananların başını döndürür ve baş ağrısı yapar." Çevirinin dayandığı kaynak için, bkz. Plutarch, *Plutarch's Morals*, çev. ve rev. William W. Goodwin (Cambridge: John Wilson and Son, 1874).

116 Bkz. Ann Olga Koloski-Ostrow, "*Ita pestilens est odore taeterrimo*: Reading Roman Sanitation from the Sources," *CO* 93.2 (2018): 53.

117 "Öte yandan, bu kara böcek doğası gereği karanlık köşeler arar ve ışıktan kaçınır: Çoğunlukla hamamlarda bulunur ve buralarda yükselen nemli buharlardan ürer." Çevirinin dayandığı kaynak için, bkz. Pliny, *The Natural History*, çev. John Bostock ve Henry T. Riley, Bohn's Classical Library (Londra: Henry G. Bohn, 1955).

118 Mitchell, "Human Parasites," 52–53.

şinden yapılmış çift taraflı tarakların nispeten daha ince olan dişleri üzerinde mikroskobik olarak bit yumurtalarının tespit edilmesi, bit ve yumurtalarını temizlemek için özel tarakların kullanıldığını kanıtlamaktadır.[119] Ayrıca, kamçı solucanı ve yuvarlak solucanlar gibi bazı parazitlerin yumurtaları, hamamların ortak kullanılan sıcak suları aracılığıyla yayılmış gibi görünmektedir.[120] Sagalassos'taki Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen hamam yapısının *latrina*sında ve *latrina*nın bağlandığı kanalizasyonda bulunan dışkı kalıntıları üzerinde yapılan bir analiz, dizanteriye neden olan yuvarlak solucanın *(Ascaris sp.)* halk hamamları ve tuvaletlerinde görüldüğünü ortaya koymuştur.[121] Ephesos'ta, Augustus Dönemi'nden MS üçüncü yüzyıla kadar iskân edilmiş olan ve çoğunlukla ev çalışanları tarafından kullanıldığı düşünülen lüks "Yamaç Ev 2"deki "Konut Birimi 7"de yer alan özel bir tuvalette, insanda görülen bir kamçı solucanı türünün *(Trichuris trichiura)* yumurtaları bulunmuştur.[122] Bu durum, benzer parazitlerin, o dönemin "en temiz" koşullarında yaşayan antik toplum zenginlerinin evlerine de sızmış olduğunu göstermektedir.[123]

Sonuç

Sonuç olarak, Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Antik Dönem evlerinde yaşamış üst sınıfa mensup kimseler, farklı stratejiler uygulayarak sağlıklı bir ev yaratmaya çalışmışlardı. Küçük Asya ile Doğu Akdeniz'in diğer bölgelerindeki evlerde bulunan tanrı heykelciklerinden de görüldüğü gibi, ev kültünün bir parçası olarak şifa tanrılarından, özellikle de Asklepios ve Hygieia'den medet ummuşlardı. Ancak, bu heykeller, bazılarında görülebileceği gibi dini bir işlev taşımanın yanı sıra, ev dekorunun da bir parçası olarak işlev görmüşlerdi; sahip oldukları yüksek kalite ve sergilenme şekilleri ise, seçkin ev sahibi ile ailesinin sağlığına ve zenginliğine atıfta bulunma özelliği taşımış olabileceklerini düşündürmektedir.

Ayrıca, Roma İmparatorluk Dönemi ile Geç Antik Dönem'in seçkin ev sahipleri, evlerinde sağlıklı koşullar yaratmak için pratik birtakım mimari ve altyapısal önlemler almışlardı. Pahalı tedarik hatları çeşme, havuz, tuvalet ve hamamlara su temin etmiş ve daha sağlıklı bir ortamın oluşturulmasına katkıda bulunmuştu. Bu tesisler her ne kadar günümüzün hijyen standartlarını karşılamıyor olsalar da, yine de umumi *latrina*lara ve kamusal hamamlarına göre "daha temiz" bir alternatif olmalıydılar. Daha da önemlisi, özellikle hamamlar ve tuvaletler gibi suyla ilişkili olan bu özel yapılar, ev içi sağlığa olumlu etki etmenin yanı sıra zenginlik, güç ve seçkinliğin açık işaretleri olarak işlev görerek temiz ve sağlıklı bir ev ortamına verilen önemin Roma ve Geç Antik Dönem toplumundaki herkes için eşit derecede erişilebilir olmayan bir ayrıcalık olduğunu göstermiştir.

119 Kosta Y. Mumcuoğlu, "Chapter 13. Human lice: Pediculus and Pthirus," *Paleomicrobiology. Past Human Infections*, ed. Didier Raoult ve Michel Drancourt (Berlin ve Heidelberg: Springer, 2008), 218; Mitchell, "Human Parasites," 55.

120 Mitchell, "Human Parasites," 53–56. Yazar, insan dışkısının tarlalarda gübre olarak kullanılmış olmasının bu parazitlerin yayılmasını kolaylaştırmış olabileceğine dikkat çekiyor.

121 Faith S. Williams, Theo Arnold-Foster, Hui-Yuan Yeh, Marissa L. Ledger, Jan Baeten, Jeroen Poblome ve Piers D. Mitchell, "Intestinal Parasites from the 2nd–5th Century AD Latrine in the Roman Baths at Sagalassos (Turkey)," *IJPP* 19 (2017): 37–42.

122 Elisabeth Rathmayr, "XXIII Haustypus und Raumfunktionen," 668–70.

123 Marissa L. Ledger, Friederike Stock, Helmut Schwaiger, Maria Knipping, Helmut Brückner, Sabine Ladstätter ve Piers D. Mitchell, "Intestinal Parasites from Public and Private Latrines and the Harbour Canal in Roman Period Ephesus, Turkey (1st c. BCE to 6th c. CE)." *JASc Rep.* 21, no. 3 (2018): 289–97.